10.22052/HADITH.2021.242020.0

دوفصلنامه علمی حدیث‌پژوهی
سال ۱۴، بهار و تابستان ۱۴۰۱، شمارهٔ ۲۷
مقاله علمی‌پژوهشی
صفحات: ۲۴۳ـ۲۷۸

اعتبارسنجی حدیث کساء (به روایت حضرت فاطمه زهرا ؟ع؟)

محمدهادی منصوری*
آمنه قریب‌دوست**

◄ چکیده

حدیث شریف کساء که بیانگر برخی فضایل اهل بیت؟عهم؟ و به اعتقاد مفسران، سبب یا شأن نزول آیهٔ تطهیر است، طرق و گونه‌های متعددی دارد. یکی از مشهورترین آن‌ها، حدیث کساء به روایت جابر بن عبدالله انصاری از حضرت زهرا؟ع؟ است. محتوای سرشار از معارف حدیث کساء باعث شده این حدیث در قرون اخیر، بیشتر مورد اهتمام اندیشمندان قرار بگیرد اما به‌دلیل وجود برخی کاستی‌ها در پژوهش‌های پیشین دربارهٔ سند و متن این حدیث، نوشتار پیش رو تلاش دارد با رویکرد توصیفی‌تحلیلی، در اعتبارسنجی آن درنگی نموده و وثوق سندی و صدوری حدیث کساء را بررسی کند. یافته‌های پژوهش حاکی است اصل وجود ماجرای کساء، مورد پذیرش فریقین است و گر چه حدیث کساء به روایت جابر از حضرت زهرا؟ع؟ در منابع اولیه مشهود نیست، اما دلایلی بر اعتبار سندی آن وجود دارد. همچنین قراین درون‌متنی و برون‌متنی و سایر شواهد، گواه صحت و اعتبار آن است.

◄ کلیدواژه‌ها: ماجرای عبا به روایت حضرت زهرا؟ع؟، وثاقت سندی، اعتبارسنجی حدیث کساء، وثوق خبری.

* استادیار گروه معارف قرآن و حدیث دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران، نویسنده مسئول، mansouri@maaref.ac.ir
** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدرسی معارف اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران، qaribdoust67@gmail.com
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۲

10.22052/HADITH.2021.242020.0

۱. مقدمه

حقانیت و جایگاه اهل بیت﷫ در آیات قرآن و بسیاری از روایات تأکید شده است. یکی از آن موارد حدیث شریف کساء است که بیانگر عظمت پنج تن آل عبا و سبب یا شأن نزول آیهٔ تطهیر(احزاب: ۳۳) است؛ آیه‌ای که به اعتقاد شیعه و برخی از اهل سنت، در وصف اهل بیت﷫ و مهم‌ترین دلیل اثبات عصمت آن‌هاست.

گونه‌های مختلف حدیث کساء در مهم‌ترین منابع روایی شیعه و اهل سنت با طرق متفاوت وجود دارد. یکی از راویان، جابر بن عبدالله انصاری است که آن را از حضرت فاطمه﷭ نقل کرده است. محتوای سرشار از معارف حدیث کساء باعث شده این حدیث در قرون اخیر، بیشتر مورد اهتمام اندیشمندان قرار گرفته و آثار متعددی دربارهٔ آن در قالب کتاب، مقاله، پایان‌نامه و... پدید آید و شیعیان با برگزاری مجالس قرائت حدیث کساء، به پیامبر و خاندان آن حضرت تقرب جویند. از آنجا که شبهاتی دربارهٔ اعتبار حدیث مذکور به روایت حضرت زهرا﷭ مطرح شده است، نوشتار پیش رو تلاش دارد وثاقت سندی و صدوری حدیث کساء را بررسد.

۱ـ۱. پیشینهٔ تحقیق

با بررسی داده‌های تاریخی و روایی و قرآنی دانسته می‌شود اصل وجود حدیث کساء در میان فریقین اثبات شده است، اما در کیستی نقش‌آفرینان اصحاب کساء، در میان شیعه و اهل سنت اختلافاتی وجود دارد. مفسران ذیل آیهٔ تطهیر(احزاب: ۳۳) و آیهٔ مباهله (آل‌عمران: ۶۱) به این مسئله اشاره کرده‌اند. همچنین پژوهش‌های مستقلی مانند کتاب *حدیث کساء فی کتب مدرسة الخلفاء و مدرسة اهل بیت﷫* نوشتهٔ علامه عسکری[۱] و کتاب *آیهٔ تطهیر و حدیث کساء* توسط علی محمدی ارهانی زنجانی انجام شده است. اما حدیث کساء نقل‌شده از حضرت فاطمه﷭، یکی از احادیثی است که در دو سه قرن اخیر مورد توجه قرار گرفته است و از همان سال‌های نخستین پیدایش آن، برخی با اشکالات و شبهات سعی در رد این حدیث و برخی بر اثبات آن کتاب‌ها و مقالاتی نوشته‌اند. البته با گذشت بیش از دو قرن از پیدایش حدیث، بیشترین مناقشات در چند دههٔ اخیر رخ داده است. از جمله منابعی که در ذیل مباحث خود به طرح مبحث سندی

10.22052/HADITH.2021.242020.0

حدیث کساء اشاره کرده، عبارت‌اند از: *منتهی الآمال فـی تـواریخ النبـی و الآل* علیهم‌السلام(قمـی، ۱۴۲۲ق)، *آیة التطهیر فی خمسة اهل الکساء*(موسوی غریفی، ۱۳۷۷ق) و *آیة التطهیر فـی أحادیث الفریقین*.(موحد ابطحی، ۱۴۰۴ق) همچنـین منـابع خاصـی بـه بررسـی سـندی حدیث کساء پرداخته‌اند که در میان آن‌ها برخی همچون *پژوهشی دربـارۀ حـدیث کسـاء* (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۴ش) و مقالهٔ «دراسة النقدیة فی صحة حدیث الکساء المشهور فی ضوء منهج تحلیل المحتوی» (بهارزاده و آبادی، ۱۳۴۰ق) سند و محتـوای حـدیث را به‌کلی زیر سؤال می‌برند و جزوهٔ *یک فضیلت بـزرگ بـرای پـنج تـن آل عبـا* (صـالحی نجف‌آبادی، ۱۳۹۰) نیز به بازنویسی واقعهٔ حدیث کساء با در نظر گـرفتن منـابع حـدیثی شیعیان و اهل سنت پرداخته و سپس از منظر تاریخی آن را بررسیده است. این کتـاب در واقع یکی از مقالاتی است که در شمارهٔ دوم نشریهٔ *مکتـب تشـیع*، در سـال ۱۳۳۸چـاپ شده و در سال ۱۳۹۰ جداگانه به صورت جزوه نیز منتشر گردیده است. مقالهٔ «بـازخوانی دیـدگاه‌هـا و مناقشـات در بـاب روایـت شـیخ طریحـی(م ۱۰۸۷ق) و حـدیث کسـاء»، (جعفریان و توحیدی‌نیا، ۱۳۹۶ش) سـعی در بـازخوانی تـاریخیِ آن دارد و در حقیقـت روایتِ مورد بحث را مردود می‌داند. برخی دیگـر بـه دفـاع از حـدیث کسـاء و بررسـی سندی آن برای اثبات صدور حدیث پرداخته‌اند؛ از جمله: *سند حدیث کساء*(مهـدی‌پـور، ۱۳۷۱ش)، *التحقیق حول سند الحـدیث الکسـاء*(فـیض‌پـور، ۱۳۹۰ش)، *بررسـی جـامع حدیث کساء و پاسخ به شبهات آن*.(تلافی داریانی، ۱۳۹۷ش)

بعضی علاوه بر دفاع، به برخی شبهات نیز پاسخ داده‌اند؛ مانند: *حول حـدیث الکسـاء* (النقیب، ۱۴۲۴ق)، *پژوهشی نو پیرامون حدیث شریف کسای یمانی به روایـت حضـرت فاطمه زهرا* علیهاالسلام(تربتی کربلایی، ۱۳۸۵ش)، *پژوهشی در حدیث شریف کساء*(سلمان‌پـور، ۱۳۹۱ش)، *فاطمه محور حدیث کساء*.(اشعری، ۱۳۹۲ش)

بعضی دیگر با بیان نظرات مراجع و بزرگان و ارائه داستان‌هایی بر اسـاس واقعیـت از حدیث دفاع نموده‌اند: *حدیث کساء و آثار شگفت*(موحد ابطحی، ۱۳۹۰ش)، *داستان‌هایی عجیب و واقعی از توسل به حدیث کساء: اکسیر حل مشکلات*.(فردوسی، ۱۳۹۵ش)

10.22052/HADITH.2021.242020.0

در شرح حدیث شریف کساء نیز علاوه بر منابع عامی مانند *اهل بیت یا چهره‌های درخشان در آیهٔ تطهیر*(اشراقی و فاضل لنکرانی، ۱۳۶۹ش) و *اهل بیت در آیهٔ تطهیر* (عاملی، ۱۳۸۶ش) که به تفسیر آیهٔ تطهیر پرداخته‌اند، تک‌نگاری‌هایی نیز صورت گرفته است؛ از جمله: *فی رحاب حدیث الکساء*(مؤید، ۱۴۲۵ق)، *انوار حدیث کساء*(عالم نقوی، ۱۳۷۹ش)، *شرح حدیث کساء*(حسنی جبل کندی، ۱۳۹۰ش)، *مشاهدات الملأ الاعلی: البیت الفاطمی تحت الکساء شرح حدیث الکساء الیمانی*(الحلو، ۱۴۳۶ق)، *انوارُ السَّماویه شرحی جامع بر حدیث شریف کساء*(ویسی، ۱۳۹۵ش)، *حدیث شریف کساء آینهٔ معرفت و تربیت*.(ارزیده، ۱۳۹۸ش)

۲. واژه‌شناسی

در ابتدا بایسته است معنای واژهٔ «کساء» و اصطلاح «حدیث کساء» تبیین گردد.

۲ـ۱. کساء

کساء واژه‌ای عربی و مشتق از ریشهٔ «ک س و» (الکِسْوَةُ و الکُسْوَةُ) (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج۵، ص۳۹۱؛ ابن‌درید، ۱۹۸۸م، ج۲، ص۸۵۷) و به معنای لباس (راغب، ۱۴۱۲ ق، ج۱، ص۷۱۱) و پوشیدن و پوشاندن لباس است. (ر.ک: مصطفوی، ۱۳۶۰ش، ج۱۰، ص۶۲)

از این ریشه، پنج واژه در قرآن کریم به کار رفته است: **کِسْوَتُهُن** (بقره: ۲۳۳)، نَکْسُوها (بقره: ۲۵۹)، **اکْسُوهُم** (نساء: ۵)، **کِسْوَتُهُم** (مائده: ۸۹)، **فَکَسَوْنَا** (مؤمنون: ۱۴). از دیدگاه مفسران، این واژگان نیز در همان معنای لغوی یعنی لباس و پوشاندن لباس استفاده شده است.(ر.ک: طبرسی، ۱۳۷۲ق، ج۲، ص۵۸۷؛ طیب، ۱۳۷۸ش، ج۳، ص۳۱؛ طوسی، بی‌تا، ج۲، ص۳۲۵؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج۲، ص۳۰۰؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج۲، ص۲۴۰ و ج۴، ص۱۷۲؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹ق، ج۷، ص۷۵)

در ادعیه نیز همان معنای لغوی مراد است: «اللَّهُمَّ اکْسُ کُلَّ عُرْیان.»(کفعمی، ۱۴۱۸ق، ص۱۹۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۹۵، ص۱۲۰) «فَرِّجْ عَنِ الْمَکْرُوبِینَ وَ اکْسُ الْعَارِین.» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج۵، ص۶۰)

اما در روایات مشهور به حدیث کساء، این واژه معنایی فراتر از پوشش دارد و دارای کاربردهای متفاوتی است، از جمله: زیرانداز(ابن‌حنبل، ۱۴۱۶ق، ج۴۴، ص۱۱۹)، روانداز (سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج۵، ص۱۹۸)، عباء(شیبانی، ۱۴۱۳ق، ج۴، ص۲۲۲) و لباسی که

10.22052/HADITH.2021.242020.0

روی لباس‌های دیگر قرار می‌گیرد.(سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج۵، ص۱۹۹) بیشتر راویان این حدیث شریف، از آن به‌عنوان کساء یاد نموده‌اند. نوع کساء نیز فدکی(فرات کوفی، ۱۴۱۰، ص۳۳۳)، خیبری(کوفی، ۱۴۱۰ق، ص۳۳۲)، یمانی(بحرانی، ۱۴۱۳ق، ج۱۱، ص۹۳۳) و جنس آن پشم یا موی سیاه(سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج۵، ص۱۹۹) و... ذکر شده که بیانگر دقت راویان و اهمیت این حدیث و تکرار حدیث به مناسبت‌های متفاوت است.

۲ـ۲. حدیث کساء

مراد از حدیث کساء ماجرای بر سر کشاندن و پوشاندن کساء توسط پیامبر بر خویشتن و حسنین و علی بن ابی‌طالب و فاطمه زهرا علیهم السلام و سخنانی است که حضرت در قالب دعا در این هنگام بیان فرمودند و مصادیق خمسهٔ طیبه را تعیین کردند. به‌دلیل کاربست واژهٔ کساء، این روایت که گونه‌های متعدد و نقل مختلفی دارد، به حدیث کساء معروف است. زنده نگاه داشتن اصطلاح «اصحاب کساء»، «آل عبا» و... در سیرهٔ معصومان علیهم السلام مشهود است و منابع متعدد تاریخی و روایی از اهتمام فراوان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمهٔ اطهار علیهم السلام (هلالی، ۱۴۰۵ق، ج۲، ص۶۴۶) به حفظ و تبیین آن حکایت دارد. ازاین‌رو حدیث کساء به طرق مختلفی در بیشتر منابع اهل سنت وجود دارد.(ر.ک: حسکانی، ۱۴۱۱ق، ص۱۸ـ۱۴۱(برخی اسانید)؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج۵، ص۲۰۰ـ۱۹۶؛ زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج۱، ص۳۶۹؛ فخرالدین رازی، ۱۴۲۰ق، ج۸، ص۲۴۷؛ هیثمی، ۱۴۰۸ق، ج۹، ص۱۶۷ـ۱۶۸؛ ابن‌حنبل، ۱۴۱۶ق، ج۴۴، ص۱۱۸ـ۱۱۹؛ ترمذی، ۱۴۱۹ق، ج۵، ص۱۹۲، ۴۷۹ و ۵۱۲؛ نسائی، ۱۴۱۱ق، ج۵، ص۱۱۳؛ ابن‌عساکر، ۱۴۱۵ق، ج۱۳، ص۲۰۳ـ۲۰۷ و ج۱۴، ص۱۳۸ـ۱۴۴؛ ابن‌اثیر، ۱۹۸۹م، ج۳، ص۶۰۷ و...) و همچنین این حدیث در منابع شیعی با طرق گوناگون آمده است. (قمی، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۱۹۳؛ کوفی، ۱۴۱۰ق، ص۳۳۲ـ۳۴۰؛ ابن أبی‌زینب، ۱۳۹۷ق، ص۷۲؛ ابن‌بابویه، ۱۳۶۲ش، ج۲، ص۵۶۱؛ همو، ۱۳۹۵ق، ج۱، ص۲۷۸؛ طوسی، ۱۴۱۴ق، ص۳۶۸، ۵۵۹ و ۵۶۵؛ طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج۱، ص۱۴۸؛ ابن‌بطریق، ۱۴۰۷ق، ص۳۲ـ۴۶؛ ابن‌طاووس، بی‌تا، ص۱۰۶ و ۲۰۴؛ همو، ۱۴۰۰ق، ج۱، ص۱۲۳ـ۱۲۹؛ حلی، ۱۹۸۲م، ص۲۲۹)

به‌اختصار آماری از احادیث کساء در مهم‌ترین کتب حدیثی فریقین، بر مبنای

10.22052/HADITH.2021.242020.0

محورهای ذیل ارائه می‌شود:[۲]

دستهٔ اول، احادیثی که در آن‌ها از آیهٔ تطهیر یا واژگان آیه برای معرفی اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام استفاده شده است. این روایات، بیشتر در ادعیه وجود دارد.[۳] احادیثی که بدون اشاره به کساء، فقط به تبیین مصادیق و نزول آیهٔ تطهیر اشاره دارند، در دستهٔ دوم قرار دارد. دستهٔ سوم مشتمل بر احادیثی است که حضرت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله اهل بیت خویش را ذیل کساء قرار می‌دهند و برایشان دعا می‌فرمایند، ولی در این احادیث از آیهٔ تطهیر و نزول آن سخنی به میان نیامده است. دستهٔ چهارم شامل احادیثی است که هم به آیهٔ تطهیر اشاره نموده و هم گزارش می‌کند پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله به‌وسیلهٔ کساء اهل بیت خویش را جدا و برای ایشان دعا فرموده است. دستهٔ پنجم به روایاتی اشاره دارد که در روز مباهله، حضرت رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله به‌وسیلهٔ کساء اهل بیت خویش را معرفی نموده و در دستهٔ آخر روایاتی آمده که پس از نزول آیهٔ تطهیر، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله اهل بیت خویش را اوقات نماز صدا زده و آیهٔ تطهیر را پشت در خانهٔ ایشان قرائت می‌فرمودند. با توجه به این مدل دسته‌بندی، تمام روایاتِ مرتبط با آیه تطهیر و کساء، احادیث منسوب به «کساء» و به‌عبارت دیگر قرائتی از مضمون «حدیث کساء» خواهند بود.[۴]

نام کتاب	آیهٔ تطهیر برای معرفی اهل بیت علیهم‌السلام	تعیین مصادیق آیهٔ تطهیر	تبیین واقعه کساء بدون ذکر آیهٔ تطهیر	حدیث کساء (هم آیهٔ تطهیر هم واقعهٔ کساء)	روایات مباهله و کساء	روایات پس از واقعهٔ کساء و نزول آیهٔ تطهیر
کتاب سلیم	۱	۱	–	۳	–	–
تفسیر قمی	۱	۱	–	۱	–	۱
تفسیر فرات کوفی	–	۴	۱	۶	۱	۳
تفسیر العیاشی	–	–	–	۱	–	–
المسترشد فی ...	۲	۱	۱	–	–	–
کافی	–	–	–	۱	–	–
الامامة و التبصرة...	–	۱	–	–	–	–
فضائل امیرالمؤمنین علیه‌السلام	۱	۳	۱	۱	–	۲
کفایة الاثر	–	۲	–	–	–	–
تحف العقول	۲	–	–	–	–	–
الغیبة	–	–	–	۱	–	–

10.22052/HADITH.2021.242020.0

دعائم الاسلام	۲	–	–	–	–	–
کامل الزیارات	۱	–	–	–	–	–
من لا یحضره...	۴	–	–	–	–	–
الامالی(صدوق)	۶	۱	–	–	–	–
خصال	–	۱	–	۲	–	–
عیون أخبار الرضا علیه السلام	۱	–	–	–	۱	–
کمال الدین و تمام النعمة	–	–	–	۱	–	–
معانی الاخبار	۱	–	–	۳	–	–
علل الشرائع	–	۲	–	۲۳	–	–
مناجات الهیات حضرت امیر علیه السلام	–	۳	۲	–	–	۲
الاختصاص	۱	–	–	–	۱	–
المزار(مفید)	۱	–	–	–	–	–
الارشاد	۱	–	–	–	–	–
الامالی(مفید)	۱	–	–	–	–	۱
کنز الفوائد	۱	–	–	–	–	–
تهذیب الاحکام	۱	–	–	–	–	–
مصباح المتهجد	۱۳	–	–	–	–	–
الامالی(طوسی)	۷	۴	–	–	–	۲
شواهد التنزیل	۵	۳۲	۳۳	–	–	۲۷
روضة الواعظین	۱	۱	–	–	–	–
اعلام الوری	۲	–	–	–	–	–
مکارم الاخلاق	۱	–	–	–	–	–
بشارة المصطفی	۴	–	–	–	–	۱
الخرائج و الجرائح	۱	–	–	–	–	–
الاحتجاج	۴	–	–	۱	۱	–
الفضائل	۱	–	–	۱	–	–
عمدة عیون	۳	–	۴	۱۰	–	۲
مجموعه ورام	۱	–	–	۱	–	–
المزار الکبیر	۸	–	–	–	–	–
اقبال الاعمال	۱۲	–	–	–	–	–
جمال الاسبوع	۵	–	–	–	–	–
سعد السعود	–	–	۱	۲	۱	–

10.22052/HADITH.2021.242020.0

الطرائف	۳	۱	۴	۵	–	۲
کشف الغمة	۷	–	۳	۴	–	۲
کشف الیقین	۲	–	–	۱	–	–
نهج الحق و کشف الصدق	۱	–	–	۲	–	۲
المزار شهید الاول	۵	–	–	–	–	–
ارشاد القلوب	۲	–	–	–	–	–
غرر الاخبار	۱	–	–	۱	–	–
اعلام الدین	۲	–	–	–	–	–
البلد الامین	۱۳	–	–	–	–	–
المصباح الکفعمی	۷	–	–	–	–	–
تأویل الآیات	۴	۲	–	۳	–	–
وسائل الشیعه	۲	–	–	–	–	–
اثبات الهداة	۱۶	۱۷	۴	۲۴	–	۳
هدایة الامة	۱	–	–	–	–	–
البرهان	۱۹	۱۰	۵	۲۰	۳	۸
الانصاف فی النص...	–	۲	–	۱	–	–
مدینة معاجز	۳	–	–	–	–	–
بحار الانوار	۷۷	۲۵	۱۳	۳۰	۳	۱۳
تفسیر نور الثقلین	۴	۷	۳	۷	۱	۳
مسند الامام احمد بن حنبل	–	–	۵	۳	–	۲
صحیح مسلم	–	–	–	–	–	–
سنن ترمذی	–	–	۱	۲	–	۱
مستدرک	۱	۲	۱	۲	–	۱
مجمع الزوائد	–	۳	۶	۱	–	۳
المعجم الاوسط	۲	۱	۲	۱	–	–
المعجم الکبیر	۱	۶	۱۶	۴	–	۴
تاریخ مدینة دمشق	۵	۱۲	۱۷	۱۰	–	۳
أسد الغابه	–	۱	۱	۲	–	۳

چنان‌که در جدول بالا نیز ذکر شده، علاوه بر روایات شأن نزول آیهٔ تطهیر، حضرت رسولﷺ هنگام واقعهٔ مباهله نیز قبل از مباهله نمودن نجرانیان، به‌وسیلهٔ کساء، حضرت

10.22052/HADITH.2021.242020.0

فاطمه زهرا علیهاالسلام، حضرت علی علیه‌السلام، امام حسن و امام حسین علیهماالسلام را می‌پوشانند(کوفی، ۱۴۱۰ق، ص۸۷ ؛ مفید، ۱۴۱۳ق[الف]، ص۱۱۵) و اصطلاح حدیث کساء به این واقعه نیز نسبت داده می‌شود، چراکه حضرت با این رفتار در حال معرفی مصادیق اصحاب کساء بودند.

به‌علت وجود راویان متفاوت، توصیف‌های متفاوت از نوع کساء[۵]، نحوهٔ اجتماع اصحاب ذیل کساء[۶] و مکان‌های مختلفی که ذکر شده[۷] می‌توان گفت این حدیث شریف در زمان‌های متفاوتی تکرار شده است. همچنان که طبری معتقد است وجود اختلاف در کیفیت گرد آمدن ایشان، وصف‌های گوناگون از کساء، کیفیت دعای آن حضرت و پاسخ ایشان به ام سلمه و... همگی دلیل بر تکرار این عمل در خانهٔ ام سلمه است.(طبری، ۱۳۵۶ق، ص۲۲) ابن‌حجر نیز طبری را تأیید می‌کند و می‌افزاید که گفتار طبری مؤید آن است که آنچه روایت شده آن حضرت نیز در خانهٔ فاطمه در حق آنان بیان نموده(هیثمی، ۱۴۰۸ق، ج۲، ص۴۲۴) که بر اساس روایت نقل‌شده از جابر، این جریان در خانهٔ حضرت فاطمه علیهاالسلام هم رخ داده و روایات واثلة بن اسقع[۸]، تنها کسی که در روایات اهل سنت غیر از همسران پیامبر هنگام صدور حدیث کساء در خانهٔ حضرت زهرا علیهاالسلام حضور داشته است، نیز آن را تثبیت و تأیید می‌کند.(ر.ک: حاکم نیشابوری، بی‌تا، ج۲، ص۴۵۱) البته از منظر صاحب *الکلمة الغراء فی تفضیل الزهرا علیهاالسلام*، تکرار حدیث کساء قطعی است تا جایی که علما از تکرار آن، تکرار نزول آیهٔ تطهیر را احتمال داده‌اند؛ ولی صحیح این است که آیه یک بار نازل شده اما حدیث کساء به‌علت اهمیت فوق‌العادهٔ آن همراه با آیه تکرار شده است تا با نهادینه شدن واقعهٔ کساء شبههٔ کج‌اندیشان دفع شود. (نک: شرف‌الدین موسوی، ۱۴۲۶ق، ص۳۸)

۳. گونه‌های اعتبارسنجی حدیث

در اعتبارسنجی و پذیرش روایات دو دیدگاه وجود دارد: وثوق سندی(وثوق مخبری) و وثوق صدوری(وثوق خبری). از منظر دیدگاه اول، هیچ قرینه و نشانه‌ای جز درستی سند وثاقت نمی‌آورد و غیر از سند راهی برای سنجهٔ اعتبار روایت وجود ندارد. بنا بر این مبنا، حتی وجود یک راوی ضعیف در سند، روایت را از درجهٔ اعتبار ساقط می‌کند.(ر.ک: برزگر، ۱۳۹۰ش، ص۹۸؛ ربانی بیرجندی، ۱۳۷۸ش، ص۱۴۸) شهید ثانی، محقق اردبیلی،

10.22052/HADITH.2021.242020.0

شیخ حسن عاملی، سید محمد عاملی و از معاصران سید ابوالقاسم خویی سرآمد شخصیت‌های مکتب سندی‌اند.(نک: ربانی بیرجندی، ۱۳۷۸ش، ص۱۴۸) اما در دیدگاه دوم معیار و تراز عمل به حدیث، اطمینان به صدور آن از معصوم است و قوت سند یکی از راه‌های رسیدن به وثاقت است. بنابراین در صورت ضعف سند، به‌کمک قرینه‌ها و نشانه‌های همراه با حدیث می‌توان به وثاقت آن دست یافت.(نک: برزگر، ۱۳۹۰ش، ص۹۸؛ ربانی بیرجندی، ۱۳۷۸ش، ص۱۴۸) آقا جمال خوانساری، علامه کرکی، محمدتقی مجلسی، علامه مجلسی، شیخ بهایی، وحید بهبهانی، بحرالعلوم، نراقی، میرزای قمی، شیخ انصاری، صاحب جواهر، صاحب ریاض، حاج‌آقا رضا همدانی، آقای بروجردی و امام خمینی از برجسته‌ترین اندیشمندان مکتب وثاقت صدوری هستند.(ربانی بیرجندی، ۱۳۷۸ش، ص۱۴۸) به دو دلیل دیدگاه دوم یعنی وثاقت صدوری مورد پذیرش است:

الف. بنا بر اقوال بزرگان علم اصول همچون محقق حلی در *مقدمة المعتبر فی شرح المختصر*(۱۴۰۷ق، ج۱، ص۲۹)، محقق اصفهانی در *نهایة الدرایة*(اصفهانی غروی، ۱۳۷۴ش، ج۲، ص۳۹۹)، محقق همدانی در *مصباح الفقیه*(همدانی، ۱۴۱۶ق، مقدمه، ص۳۳)، حسینی سیستانی در *قاعدة لاضرر و لا ضرار*(۱۴۱۴ق، ص۸۷)، وحید بهبهانی در *الفوائد الحائریه*(۱۴۱۵ق، ص۴۸۷) و دیگر بزرگان دریافت می‌شود، بیشتر اندیشمندان وثاقت صدوری را پذیرفته‌اند.

ب. اعتقاد به وثوق سندی، دارای پیامدهایی منفی از جمله اسقاط بسیاری از روایات شیعیان و طعن به عالمان شیعه و تضعیف مذهب تشیع(حلی، ۱۴۰۷ق، ج۱، ص۲۹) و اختلال در اوضاع فقه و نداشتن دلیل برای صدور فتوا(بهبهانی، ۱۴۱۵ق، ص۲۲۴) است. لذا مبنای پژوهش پیش رو وثاقت صدوری است.

۴. حدیث کساء در سنجهٔ اعتبار

از دو منظر می‌توان اعتبار حدیث کساء را مورد سنجش قرار داد:

۴ـ۱. وثاقت سندی

همان طور که مطرح شد، حدیث کساء دارای نقل‌های متعددی است که در منابع عامه و شیعیان وجود دارد. در منابع روایی و تفسیری و تاریخی اهل سنت، نقل‌های زیادی حتی

10.22052/HADITH.2021.242020.0

فراتر از روایات موجود در میان شیعیان از طرق مختلفی بیان شده که دارای اسنادی صحیح است. برای نمونه، ابن‌حنبل در *مسند* خویش از عطاء بن ابی‌رباح چنین روایت می‌کند: «حَدَّثَنِی مَنْ سَمِعَ أُمَّ سَلَمَةَ، تَذْكُرُ: أَنَّ النَّبِی صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ [وآله] وَسَلَّمَ كَانَ فِی بَيتِهَا، فَأَتَتْهُ فَاطِمَةُ بِبُرْمَة، فِيهَا خَزِيرَةٌ، فَدَخَلَتْ بِهَا عَلَيهِ، فَقَالَ لَهَا: ادْعِی زَوْجَکِ وَابْنَيکِ قَالَتْ: فَجَاءَ عَلِی، وَالْحُسَينُ، وَالْحَسَنُ، فَدَخَلُوا عَلَيهِ، فَجَلَسُوا يأْكُلُونَ مِنْ تِلْکَ الْخَزِيرَة، وَهُوَ عَلَى مَنَامَة لَهُ عَلَى دُكَّان تَحْتَهُ كِسَاءٌ خَيبَرِی قَالَتْ: وَأَنَا أُصَلِّی فِی الْحُجْرَة، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ هَذِهِ الاية: إِنَّما يريدُ اللَّهُ لِيذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيتِ وَ يطَهِّرَكُمْ تَطْهيراً(احزاب: ٣٣) قَالَتْ: فَأَخَذَ فَضْلَ الْكِسَاءِ، فَغَشَّاهُمْ بِهِ، ثُمَّ أَخْرَجَ يدَهُ، فَأَلْوَى بِهَا إِلَى السَّمَاءِ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيتِی وَخَاصَّتِی، فَأَذْهِبْ عَنْهُمُ الرِّجْسَ، وَطَهِّرْهُمْ تَطْهِيرًا، اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيتِی وَخَاصَّتِی، فَأَذْهِبْ عَنْهُمُ الرِّجْسَ، وَطَهِّرْهُمْ تَطْهِيرًا. قَالَتْ: فَأَدْخَلْتُ رَأْسِی الْبَيتَ، فَقُلْتُ: وَأَنَا مَعَكُمْ يا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: إِنَّکِ إِلَى خَيرٍ، إِنَّکِ إِلَى خَيرٍ» از منظر ابن‌حنبل، روایت صحیح است، از سه طریق وارد شده و در یکی از اسناد آن، همهٔ راویان ثقه‌اند.(ابن‌حنبل، ۱۴۱۶ق، ج۴۴، ص۱۱۸ و ۱۱۹) همچنین مفسران اهل سنت در کتب تفسیری خویش ذیل آیهٔ تطهیر و آیهٔ مباهله به حدیث کساء اشاره کرده‌اند؛ حدیثی که اهل کساء را فقط شامل پیامبر اکرمصلى‌الله‌عليه‌وآله، امیرمؤمنان علیعليه‌السلام، امام حسن و امام حسینعليهماالسلام و حضرت فاطمهعليهاالسلام می‌داند و مهم‌ترین دلیل انحصار «اصحاب کساء» به «اهل بیت»عليهم‌السلام، رفتار پیامبر اکرمصلى‌الله‌عليه‌وآله در حدیث کساء است که حضرت با عبایی امیرمؤمنان علیعليه‌السلام و حضرت فاطمهعليهاالسلام و امام حسن و امام حسینعليهماالسلام را می‌پوشاند و برای ایشان چنین دعا می‌نماید: «اللَّهُمَ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيتِی وَ حَامَّتِی [وَ خَاصَّتِی] فَأَذْهِبْ عَنْهُمُ الرِّجْسَ وَ طَهِّرْهُمْ تَطْهِيرا... .» (کوفی، ۱۴۱۰ق، ص۳۳۳؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج۵، ص۱۹۸) رفتار حضرت رسولصلى‌الله‌عليه‌وآله و استفاده از واژهٔ «أهل» در نقل‌های حدیث کساء از طرق مختلف یا به همین مضمون یا به‌صورت نقل به معنا در مکان‌ها و زمان‌های مختلف در منابع فریقین تکرار شده است؛ مثلاً از عمر بن أبی‌سلمه نقل شده: «نزلت هذه الآیة علی النبیصلى‌الله‌عليه‌وآله "**إِنَّما يريدُ الله لِيذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيتِ وَ يطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً**" فی بیت أم سلمة... .»(ابن‌اثیر، ۱۴۰۹ق، ج۱، ص۴۹۰، ترمذی، ۱۴۱۹ق، ج۵، ص۱۹۲ و ۴۷۹؛ حسکانی، ۱۴۱۱ق، ج۲، ص۱۲۰؛ بحرانی، ۱۳۷۴ش، ج۴، ص۴۶۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۳۵، ص۲۲۶)

10.22052/HADITH.2021.242020.0

حدیث کساء نزد شیعیان نیز دارای منزلت خاصی است و از طرق مختلفی نقل شده است. این روایات هم در کتب تفسیری روایی ذیل آیهٔ تطهیر(قمی، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۱۹۳؛ کوفی، ۱۴۱۰ق، ص۳۳۲ـــ۳۴۰؛ طبرسی، ۱۳۷۲ق، ج۸، ص ۵۶۰؛ بحرانی، ۱۴۱۶ق، ج۴، ص۴۴۶) و مباهله و هم در کتب روایی اصیل شیعه(ابن ابی‌زینب، ۱۳۹۷ق، ص۷۲؛ ابن‌بابویه، ۱۳۶۲ش، ج۲، ص ۵۶۱؛ همو، ۱۳۹۵ق، ج۱، ص۲۷۸؛ طوسی، ۱۴۱۴ق، ص۳۶۸، ۵۵۹ و ۵۶۵؛ طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج۱، ص۱۴۸؛ ابن‌بطریق، ۱۴۰۷ق، ص۳۲ـ۴۶؛ ابن‌طاووس، بی‌تا، ص۱۰۶ و ۲۰۴؛ همو، ۱۴۰۰، ج۱، ص۱۲۳–۱۲۹؛ حلی، ۱۹۸۲م، ص۲۲۹) به طرق متفاوت موجود است، از مهم‌ترین نقل‌های حدیث کساء احتجاجات و استشهادات ائمهٔ اطهار علیهم‌السلام به حدیث کساء است.(هلالی، ۱۴۰۵ق، ج۲، ص۴۶۴؛ طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج۱، ص۱۴۸)

یکی از نقل‌های حدیث کساء، واقعهٔ متواتر مباهله با نصارای نجران و توجه خاص پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله به حضور انحصاری خمسهٔ طیبه علیهم‌السلام در آن جریان تاریخی و استفاده از واژهٔ «أهل» دربارهٔ ایشان است: «... و لما نزلت هذه الآیة: نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ دعا رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله علیا و فاطمة و حسنا و حسینا علیهم‌السلام و قال: "اللهم هؤلاء أهل بیتی".»(مسلم بن حجاج، ۱۴۱۲ق، ج۴، ص۱۸۷۱؛ بحرانی، ۱۳۷۴، ج۱، ص ۶۳۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۳۷، ص۲۶۴) که همین حضور پنج تن آل عبا علیهم‌السلام موجب مصالحهٔ نجرانیان گردید.(نک: مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج۲، ص ۵۸۱)

در برخی نقل‌های واقعهٔ مباهله نیز استفاده از عبا و جدا نمودن اهل بیت علیهم‌السلام توسط پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله از بقیه ذکر شده، چنان‌که آمده است: فردای روزی که رسول خدا برای مباهله به‌سوی نجرانیان رفتند، امام علی علیه‌السلام در سمت راستشان، امام حسن و امام حسین علیه‌السلام در سمت چپ و حضرت فاطمه زهرا علیهاالسلام پشت‌سرشان بودند؛ و بر کتف رسول‌الله کسایی بود: «قَطَوَانِی رَقِیقٌ خَشِنٌ لَیسَ بِکَثِیفٍ وَ لَا لَین» و قبل از شروع مباهله خمسهٔ طیبه علیهم‌السلام ذیل کساء قرار می‌گیرند.(مفید، ۱۴۱۳ق[الف]، ص۱۱۵؛ نک: کوفی، ۱۴۱۰ق، ص۸۷)

همچنین امام کاظم علیه‌السلام در یکی از مناظرات خود چنین احتجاج می‌فرمایند: «... وَ لَمْ یدَّعِ أَحَدٌ أَنَّهُ أَدْخَلَ النَّبی ص تَحْتَ الْکِسَاءِ عِنْدَ الْمُبَاهَلَةِ لِلنَّصَارَی الا عَلِی بْنَ أَبِی طَالِب وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنَ وَ الْحُسَینَ فَکَانَ تَأْوِیلُ قَوْلِهِ تَعَالَی أَبْنَاءَنَا الْحَسَنَ وَ الْحُسَینَ وَ نِسَاءَنَا

10.22052/HADITH.2021.242020.0

فَاطِمَةَ وَ أَنْفُسَنا عَلِی بْنَ أَبِی‌طَالِبٍ... .»(ابن‌بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۱، ص۸۵)

منابع فریقین اعم از کتب تفسیری، روایی و تاریخی، واقعهٔ مباهله را ذیل آیهٔ ۶۱ سورهٔ آل‌عمران نقل کرده و مراد از «أَبْنَاءَنَا»، امام حسن و امام حسین علیهما السلام و مراد از «نِسَاءَنَا»، فاطمه زهرا علیها السلام و مراد از «أَنْفُسَنَا» را امیرمؤمنان علی علیه السلام دانسته‌اند.(ابن ابی‌حاتم، ۱۴۱۹ق، ج ۲، ص۶۶۷؛ زمخشری، ۱۴۰۷ق، ص۳۶۸ـــ۳۶۹؛ واحدی، ۱۴۱۱ق، ص۱۰۷؛ ابن‌کثیر دمشقی، ۱۴۱۹ق، ج ۲، ص۴۷؛ ابن‌عاشور، بی‌تا، ج ۳، ص۱۱۴؛ سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص۳۹؛ نیشابوری، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص۱۷۸؛ ترمذی، ۱۴۱۹ق، ج ۵، ص۷۰؛ کوفی، ۱۴۱۰ق، ص۸۶؛ طوسی، ۱۴۱۴ق، ص۵۶۵)

زمخشری ذیل این آیه می‌نویسد: «و فیه دلیل لا شیء أقوی منه علی فضل أصحاب الکساء.»(زمخشری، ۱۴۰۷ق، ص۳۷۰) بیان زمخشری مصادیق اصحاب کساء را مشخص می‌کند.

حدیث کساء معروف در این زمان به روایت جناب جابر بن عبدالله انصاری از حضرت فاطمه زهرا علیها السلام نیز یکی از این نقل‌هاست که به‌اختصار سند آن بررسی می‌شود.

با بررسی داده‌های روایی و منابع متعدد و فهرست نسخه‌های خطی قابل دسترس، دو سند برای حدیث کساء یافت شد. سند اول در کتاب *عوالم العلوم و المعارف و الاحوال من الآیات و الاخبار و الاقوال*، مستدرک حضرت فاطمه زهرا علیها السلام تا امام جواد علیه السلام جلد ۱۱، ص۹۳۰ همراه با حدیث کساء، چاپ شده که محقق این کتاب، آن را از کتابخانهٔ جامع تهران گرفته است.(بحرانی اصفهانی، ۱۴۱۳ق، ص۹۲۷)[9] مرعشی نجفی در ملحقات کتاب *احقاق الحق و ازهاق الباطل*، سند و متن حدیث کساء را از رسالهٔ «باقفی یزدی قمی نجفی» آورده است. باقفی یزدی حدیث کساء را از جلد یازدهم *عوالم العلوم* از میان هفتاد جلد موجود در کتابخانهٔ میرزا سلیمان یزد نقل کرده است اما مشخص ننموده از متن کتاب آن را نوشته یا از حاشیهٔ کتاب، در ادامهٔ مرعشی نجفی از صدوقی یزدی درخواست می‌کند این حدیث و سند آن را از کتاب *عوالم العلوم* در یزد ببینند، اما صدوقی این متن و سند را از حاشیهٔ کتاب برای مرعشی می‌فرستد، مرعشی با بررسی درمی‌یابد این دو نسخه از حدیث کساء کاملاً منطبق بر یکدیگر هستند. همچنین دربارهٔ سند حدیث شریف کساء می‌نویسد حدیث یک بار در جلد ۱۱ و یک بار هم در جلد

10.22052/HADITH.2021.242020.0

۶۲ نقل شده است.(قاضی شوشتری، ۱۴۰۹ق، ج۲، ص۵۵۳ـ۵۵۷)[۱۰]

با بررسی انجام‌شده، هشت نسخه از جلد یازدهم کتاب *عوالم العلوم* در کتابخانه‌های مختلف یافت شد؛ قدیمی‌ترین نسخه در کتابخانهٔ آیت‌الله گلپایگانی قم به شمارهٔ ۵۸/۲۳ـ۸۵۷۳ است، دو نسخه به شماره‌های ۱۳۲۹ط و ۳۶۲۱، در کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی تهران، یک نسخه به شمارهٔ ۲۰۳۱، در کتابخانهٔ مرکز اسناد و مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، یک نسخه به شمارهٔ ۴۰۰، در کتابخانهٔ آیت‌الله مرعشی و یک نسخه به شمارهٔ ۴۸۹ در کتابخانهٔ وزیری یزد[۱۱] و دو نسخه به شماره‌های ۴۰۴۰۰، ۱۷۸۸۴ در مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود.

از این نسخه‌ها فقط در حاشیهٔ نسخهٔ ۳۶۲۱ کتابخانهٔ مجلس، حدیث کساء همراه با سند به‌طور کامل ذکر شده است.

سند دوم نیز در یادداشت‌های حسینی شیرازی وجود دارد که در برخی کتب ایشان چاپ شده است.(حسینی شیرازی، ۱۴۲۴ق، ص۷۴؛ همو، ۱۴۲۸ق، ج۱، ص۵۳)

سندی که عبدالله بحرانی ذکر کرده به شرح زیر است:

رَأَیْتُ بخَطِّ الشَّیْخِ الْجَلیلِ السَّیِّدِ هاشِمٍ، عَنْ شَیْخِهِ السَّیِّدِ ماجِدِ الْبَحْرانِی عَنْ الحَسَنِ بنِ زینِ الدِّینِ الشَّهیدِ الثّانی، عَنْ شَیْخِهِ الْمُقَدَّسِ الارْدَبیلی، عَنْ شَیْخِهِ عَلی بنِ عَبْدِ الْعالی الْکَرَکی، عَنْ الشَّیْخِ عَلی بنِ هِلالِ الْجَزائِری عَنْ الشَّیْخِ أحمَدَ بنِ فَهْدِ الْحِلّی، عَنْ الشَّیْخِ عَلیِّ بنِ الْخازِنِ الحائِری، عَنْ الشَّیْخِ ضِیاءِ الدِّینِ عَلیِّ بنِ الشَّهیدِ الاوَّل، عَنْ أبیهِ، عَنْ فَخْرِ الْمحققین، عَنْ شَیْخِهِ العَلّامَةَ الْحِلّی، عَنْ شَیْخِهِ الْمحقق، عَنْ شَیْخِهِ ابْنِ نَما الْحِلّی، عَنْ شَیْخِهِ مُحَمّدِ بْنِ إدْریسَ الحِلّی، عَنْ ابْنِ حَمْزَةَ الطّوسِی صاحِبِ «ثاقِبِ الْمَناقِبِ» عَنْ الشَّیْخِ الْجَلیلِ مُحَمَّدِ بْنِ شَهْرِ آشُوبَ، عَنْ الطَّبَرْسِی صاحِبِ «الاحْتِجاجِ» عَنْ شَیْخِهِ الجَلیلِ الحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ ابْنِ الْحَسَنِ الطّوسِی، عَنْ أبیهِ شَیْخِ الطّائِفة، عَنْ شَیْخِهِ الْمُفیدِ، عَنْ شَیْخِهِ ابْنِ قولوَیْهِ القُمّی، عَنْ شَیْخِهِ الکُلَیْنی، عَنْ عَلیِّ بْنِ إبْراهیمَ، [عَنْ أبیهِ إبراهیم] بْنِ هاشِمِ عَنْ أحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أبی نَصْرِ الْبَزَنْطِی، عَنْ قاسِمِ بْنِ یَحْیی الْجَلاءِ الْکوفِی، عَنْ أبی بَصیرٍ، عَنْ أبانِ بْنِ تَغْلِبَ الْبَکْری، عَنْ جابِرِ بْنِ یَزیدِ الْجُعْفی؛ عَنْ جابِرِ بْنِ عَبدِ اللّهِ الانْصاری، عَنْ فاطِمَةَ الزَّهراءِ ع

10.22052/HADITH.2021.242020.0

بِنْتِ رَسولِ اللّهِ ص.

سلسله راویان سند حدود سی نفرند که به‌اختصار احوال رجال آن به‌ترتیب بررسی می‌شود:

۱. سید هاشم بحرانی فرزند سید سلیمان بن عبدالجواد حسینی بحرانی توبلی(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۳۴۱؛ خویی، بی‌تا، ج۱۹، ص۲۴۵) معروف به علامه بحرانی (سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۱۲، ص۴۲۴) متوفای ۱۱۰۷ق است و در کتب رجالی توثیق شده است.(همان، ج۱۲، ص۴۲۵؛ افندی اصفهانی، ۱۴۱۰ق، ص۳۳۱)

۲. سید ابوعلی ماجد بن هاشم بن علی بن المرتضی بن علی بن ماجد حسینی بحرانی، متوفای سنه ۱۰۲۸ق، ثقه وصف شده است.(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۲۲۶؛ خویی، بی‌تا، ج۱۴، ص۱۵۳)

در این قسمت از سند اشکال وارد شده است که میان سید ماجد متوفای سال ۱۰۲۸ق و سید هاشم متوفای سال ۱۱۰۷ق حدود ۸۰ سال فاصله است، بنابراین سید ماجد به‌دلیل اختلاف طبقه نمی‌تواند از ایشان نقل کند.(بحرانی اصفهانی، ۱۴۱۳ق، ج۱۱، ص۹۳۰)[۱۲] درحالی‌که با معمر دانستن ایشان اشکال پاسخ داده می‌شود.

۳. شهید ثانی (جمال‌الدین ابومنصور الحسن بن الشیخ زین‌الدین بن علی بن االشهید الثانی عاملی جبعی) از شاگردان مقدس اردبیلی و متوفای سنهٔ ۱۰۱۱ق و ثقه است.(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۱، ص۵۷ و ۶۳؛ خویی، بی‌تا، ج۴، ص۳۳۶)

۴. احمد بن محمد معروف به «مقدس اردبیلی» از منظر حر عاملی هم‌عصر با شیخ بهایی متوفای سنهٔ ۹۹۳ق و توثیق شده است.(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۲۳)

۵. علی بن عبدالعالی العاملی الکرکی متوفای سال ۹۳۷ق نیز از منظر صاحب *أمل الآمل* فردی موثق است.(همان، ج۱، ص۱۲۱ـ۱۲۲)

۶. زین‌الدین علی بن هلال الجزائری شیخ‌الاسلام و فقیه اهل بیت علیهم‌السلام در عصر خود بوده است.(همان، ج۲، ص۱۰)

۷. جمال‌الدین ابوالعباس، احمد بن شمس‌الدین محمد بن فهد الاسدی الحلی متوفای ۸۴۱ق(افندی اصفهانی، ۱۴۱۰ق، ص ۹۶)، فاضل، عالم، ثقه، صالح، زاهد، عابد، ورع، جلیل‌القدر(همان، ج۲، ص۲۱) و از جمله راویانی که از ایشان اجازه داشتند زین‌الدین

10.22052/HADITH.2021.242020.0

علی بن الحسن بن الخازن الحائری است.(سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۹، ص۶۴)

۸. به‌گفتهٔ حر عاملی «شیخ زین‌الدین علی بن الخازن الحائری»، فاضل، عابد، صالح و از شاگردان شهید است که از احمد بن فهد الحلی روایت می‌کند.(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۱۸۶؛ خویی، بی‌تا، ج۱۲، ص۷)

۹. الشیخ ضیاءالدین [ابوالقاسم] علی بن محمد بن مکی العاملی الجزینی فرزند شهید اول، به‌گفتهٔ حر عاملی فردی فاضل، محقق، صالح، با ورع، جلیل‌القدر و ثقه بوده است. (حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۱، ص۱۳۴) وی عالمی امامی و متوفای ۸۵۶ق است.(سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۹، ص۱۷۱)

۱۰. مراد از «أبیه»، شمس‌الدین محمد بن جمال‌الدین مکی بن محمد بن حامد بن احمد العاملی الجزینی متوفای ۷۸۶ق است. محدث قمی ایشان را شیخ الامام، أستاذ فقهاء الانام، رئیس المذهب و الملّة و رأس المحققین الاجلّة، محقق حقائق الاولین و الآخرین و... وصف نموده است که جامع فنون العقلیات و النقلیات و حاوی صنوف الفضائل و الکمالات بوده‌اند.(قمی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۹۸۸ـ۹۸۹)

۱۱. محمد بن العلامة الکبیر الحسن بن یوسف بن علی بن المطهّر الاسدی، الفقیه، المجتهد فخرالدین أبوطالب الحلّی، مشهور به فخر المحققین، متوفای ۷۷۱ق است. (سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۸، ص۱۹۱) از منظر شیخ حر عاملی، فاضل، فقیه، ثقه و جلیل‌القدر بودند که از پدرشان علامه حلی روایت می‌کردند.(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۲۶۱)

۱۲. الحسن بن یوسف بن علی بن المطهر الاسدی، جمال‌الدین ابومنصور، معروف به علامه حلّی متوفای ۷۲۶ ق(سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۸، ص۷۷) است. شهرت علامه حلی و وثاقت وی مشخص است.(نک: حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۸۱؛ امین، ۱۴۰۶ق، ج۵، ص۳۹۷؛ حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۸۲)

۱۳. مراد از «محقق»، [نجم‌الدین ابوالقاسم] جعفر بن الحسن بن یحیی بن الحسن بن سعید الحلی، متوفای سال ۶۷۶ ق(قمی، ۱۴۲۹ق، ص۶۲۵) است و وثاقت و قدر و منزلت ایشان به‌قدری روشن است که نیازی به ذکر نیست.(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۴۸)

۱۴. ابن‌نما حلی، محمد بن جعفر بن محمد بن نما الحلّی نجیب‌الدین ابوجعفر یا

10.22052/HADITH.2021.242020.0

ابوابراهیم متوفای ۶۴۵ق عالم محقق فقیه جلیل، صاحب مصنفات از مشایخ پدر علامه و جناب محقق حلّی است، و او پدر شیخ جعفر صاحب کتاب *مثیر الاحزان* مقتل معـروف، و جد شیخ جلال‌الدین ابو محمد حسن بن نظام‌الدین احمد بـن محمـد بـن جعفـر بـن محمد بن نماست که یکـی از مشـایخ شـهید اول اسـت.(قمـی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۷۲۰) همچنین وی از ابن ادریس و محقق جعفر بن الحسن الحلی روایت می‌کند.(خویی، بی‌تا، ج۱۷، ص۳۰۵)

۱۵. احمد بن ادریس فقیه امامی ابوعبدالله عِجْلی، الحلّی، مصنف *السرائر* معـروف بـه ابن‌ادریس؛ متوفای سال ۵۹۸ق در «حله».(سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۶، ص۲۵۰)

۱۶. ابن‌حمزه طوسی صاحب *الثاقب فی المناقب*؛ عمادالدین ابوجعفر محمد بن علی بن حمزه طوسی مشهدی، زنده در سال ۵۶۰ق[۱۳] و متوفای ۵۶۶ ق(جمعی از بزرگان، بی‌تـا، ص۱۲) فقیه، عالم، واعظ و نویسندۀ کتاب‌هـای *الوسـیلة*، *الواسـطة*، *الرائـع فـی الشـرائع*، *مسائل فی الفقه* است.(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۲۸۵)

۱۷. محمد بن علی بن شهر آشوب بن ابی‌نصـر بـن ابـی‌الجـیش، ابـوجعفر السَّـرَوی المازندرانی، الحافظ، ملقب به رشیدالدین، و معروف بـه ابـن‌شهرآشـوب متوفـای ۵۸۸ق (سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۶، ص۲۸۶) جامع محاسن و مورد وثوق(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۲۸۵) است. وی از ابی علی الحسن بن محمد بن الحسن الطوسی روایـت مـی‌کـرده است.(افندی اصفهانی، ۱۴۱۰ق، ص۲۰۳)

۱۸. ابومنصور احمد بن علی بن ابی‌طالب طبرسی صاحب *الاحتجاج*، در کتب رجالی «عالم فاضل فقیه محدث ثقه، صاحب کتاب *الاحتجـاج علـی أهـل اللجـاج* حسـن کثیـر *الفوائد*» معرفی شده‌اند.(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۱۷)

۱۹. محمد بن حسن بن علی طوسی(خویی، بی‌تا، ج۱۶، ص۲۷۸) پدر محقـق خواجـه نصیرالدین است.(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۲۵۹) به‌گفتۀ حر عاملی «عالم، فاضل، فقیـه، محدث، جلیل، ثقه، دارای کتبی مانند *الامالی* و *شرح النهایه*»(همان، ج۲، ص۷۶) است.

۲۰. محمد بن حسن بن علـی، شـیخ ابـوجعفر طوسـی، معـروف بـه شـیخ الطائفـه، (سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۵، ص۲۷۹) متوفای ۴۵۸ق(مازندرانی، ۱۳۸۰ق، ص۱۱۴) است. در *رجال* ابن‌داوود دربارۀ وی آمده است: «لم أوضح من أن یوضـح حالـه.»(حلـی، ۱۳۸۳ق،

10.22052/HADITH.2021.242020.0

ص۳۰۶) نجاشی ایشان را «جلیل فی أصحاب» و «ثقة عین» می‌داند.(نجاشی، ۱۴۰۷ق، ص۴۰۳) دو کتاب *تهذیب الاحکام* و *الاستبصار* که از کتب اصلی شیعیان است، نوشتهٔ شیخ الطائفه است.(همان، ص۴۰۳)

۲۱. محمد بن محمد بن نعمان عبد السلام حارثی، ابوعبدالله عکبری، بغدادی، که بعدها به شیخ مفید مشهور شد(سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۵، ص۳۳۴) متوفای سال ۴۱۳ق (افندی اصفهانی، ۱۴۱۰ق، ص۳۰۵) و از منظر طوسی و حر عاملی، وی موثق‌ترین اهل زمانش بود.(طوسی، بی‌تا، ص۱۵۷؛ حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۳۰۴)

۲۲. جعفر بن محمد بن جعفر بن موسی بن قولویه، ابوالقاسم قمی، صاحب کتاب *کامل الزیارات*، متوفای ۳۶۸ ق(سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۴، ص۱۲۲) است. حرعاملی وی را از موثق‌ترین‌ها در بین اصحاب و از اجلای در فقه و حدیث معرفی می‌کند.(حر عاملی، ۱۳۸۵ق، ج۲، ص۵۵)

۲۳. محمد بن یعقوب بن اسحاق، ابوجعفر کلینی، رازی، بغدادی، صاحب کتاب *الکافی* یکی از کتب اربعهٔ شیعیان امامیه(سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۴، ص۴۷۸) متوفای ۳۲۸ق (حلی، ۱۳۸۳ق، ص۳۴۱) است که موثق‌ترین افراد در نقل حدیث معرفی شده است.(نجاشی، ۱۴۰۷ق، ص۳۷۷)

۲۴. علی بن ابراهیم بن هاشم، أبو الحسن قمّی، صاحب تفسیر معروف به نام تفسیر قمّی(سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۴، ص۲۶۵) در کتب رجالی ثقه در حدیث، اطمینان‌آور، قابل اعتماد با مذهبی صحیح(حلی، ۱۳۸۱ق، ص۱۰۰، حلی، ۱۳۸۳ق، ص۲۳۷؛ مازندرانی، ۱۴۱۶ق، ج۴، ص۳۲۴) وصف شده‌است، تاریخ وفات ایشان یافت نشد، ولی وی در سال ۳۰۷ زنده بوده است.(سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۴، ص۲۶۵)

۲۵. [ابراهیم] بن هاشم، محدث ابواسحاق قمی، والد علی بن ابراهیم صاحبِ *تفسیر* قمی، در اصل کوفی بود و اولین کسی بود که حدیث کوفیان را در قم نشر داد.(حلی، ۱۳۸۳ق، ص۲۰) سال وفات وی یافت نشد، ولی قبل از سال ۲۴۷ق زنده بوده است.[۱۴] ذکر شده که ایشان با امام رضا علیه‌السلام ملاقات داشته است. دو کتاب *النوادر* و *قضایا* أمیرالمؤمنین علیه‌السلام از کتب معروف این محدث است.(طوسی، بی‌تا، ص۴)

۲۶. احمد بن محمد بن ابی‌نصر، ملقب به بزنطی(برقی، ۱۳۸۳ق، ص۵۴) «ثقه،

10.22052/HADITH.2021.242020.0

جلیل القدر»(طوسی، ۱۴۲۷ق، ص۳۳۲) متوفای سال ۲۱۰ یا ۲۲۱ق(خویی، بی تا، ج۳، ص۱۹) است. کشی در رجال خود روایاتی را در توثیق ابی‌نصر بزنطی ذکر می‌کند. (کشی، ۱۴۹۰ق، ص۵۸۷ـ۵۸۹) ابی‌نصر از اصحاب امام کاظم علیه السلام، امام رضا و امام جواد علیهما السلام بوده است، همچنین ایشان از اصحاب اجماع است و از غیرثقه روایت نمی‌کند.(نمازی شاهرودی، ۱۴۱۲ق، ج۱، ص۴۱۴)

۲۷. قاسم بن یحیی الجلاء الکوفی؛ در نسخه‌هایی که ذکر شده نام این شخص «قاسم بن یحیی الجلاء الکوفی» آمده است، اما فردی با این مشخصات در موسوعات رجالی یافت نشد، البته شخصی با عنوان «قاسم بن یحیی» در رجال حدیثی موجود است که فقط از جد خود «حسن بن راشد» نقل می‌کرده و جد قاسم بن یحیی، استادِ جناب برقی است و روایاتی از او در المحاسن ذکر شده است. آقا بزرگ تهرانی در الذریعهٔ پس از ذکر سلسله سندی که قاسم بن یحیی در آن حضور دارد، می‌نویسد: «یظهر من هذا السند أن قاسم بن یحیی من رواه الحدیث و من مشائخ البرقی و الحسن بن راشد، کان جده و شیخ روایته» (آقابزرگ تهرانی، ۱۴۰۸، ج۱۰، ص۶۲) بنابراین قاسم بن یحیی را از راویان حدیث می‌داند؛ اگر چنانچه پذیرفته شود، قاسم بن یحیی الجلاء الکوفی، همان قاسم بن یحیی بن حسن بن راشد است، می‌توان به وثاقت او پی برد، اگر هم پذیرفته نشود که این دو یک نفر هستند، باز هم مجهول الحال بودن قاسم بن یحیی با توجه به اینکه أبی نصر بزنطی در سند این روایت حضور دارد و اینکه أبی نصر از غیر ثقه نقل نمی‌کند و از اصحاب اجماع است(سبحانی، ۱۴۱۸، ج۳، ص۹۶) خدشه‌ای در سند حدیث ایجاد نمی‌کند و از اعتبار حدیث نمی‌کاهد چراکه اصحاب اجماع فقط از ثقه نقل می‌کنند و علما حدیثی که یکی از اصحاب اجماع در سند آن وجود داشته باشد، به عنوان حدیث صحیح قبول می‌کنند و به ضعف راوی قبل از آن توجه نمی‌کنند.(نک: خویی، بی تا، ج۸، ص۴۰) علاوه بر این برخی معتقدند مراد از «قاسم بن یحیی»، «قاسم بن یحیی الحذاء کوفی» و همان «أبی بصیر» است،[۱۵] چنان‌که در کتاب *نور الآفاق و شهاب لأهل النفاق* نیز به همین شکلی که بیان شد، ذکر شده است.(نجفی رازی، ۱۳۲۰ق، ص۵)[۱۶]

۲۸. أبان بن تغلب بن رباح ابوسعید البکری الجریری متوفای ۱۴۱ق(طوسی، ۱۴۲۷ق، ص ۱۰۹) «ثقة، جلیل القدر»(همو، بی تا، ص۴۴) و به‌گواهی نجاشی «عظیم المنزلة فی

10.22052/HADITH.2021.242020.0

أصحابنا لقی أبا محمد علی بن الحسین و أبا جعفر و أبا عبدالله ع و روی عنهم و کانت له عندهم حظوة و قدم» است.(نجاشی، ۱۴۰۷ق، ص۱۰؛ طوسی، بی‌تا، ص۴۴)

۲۹. ابن الحارث بن عبد یغوث بن کعب بن الحارث بن معاویة بن وائل بن مرار بن جعفی، متوفی سال ۱۲۸ق؛ از منظر آیت‌الله خویی ثقه است.(خویی، بی‌تا، ج۴، ص۳۴۴)

۳۰. جابر بن عبدالله الانصاری؛ از اصحاب رسول خدا ﷺ است و در جنگ بدر و هجده غزوهٔ دیگر شرکت داشته؛ ایشان تا زمان امام باقر علیه السلام را درک کرده و متوفای ۷۸ق است. جناب جابر مقام و منزلت والایی دارد و روایت‌های ایشان بیشتر از پیامبر اکرم ﷺ و حضرت علی علیه السلام و حضرت فاطمه علیها السلام است.(خویی، بی‌تا، ج۴، ص۳۳۰ـ۳۳۵) همچنین جابر بن عبدالله انصاری از افرادی است که از حضرت فاطمه زهرا علیها السلام، اطلاعات و رازهای غیبی شنیده است؛ از جمله حدیث لوح که از حضرت نقل نموده است.(ابن‌بابویه، ۱۴۰۴ق، ص۱۰۳ـ۱۰۶)

با بررسی موقعیت راویان و تحلیل وثاقت آنان در موسوعات رجالی، روشن می‌شود راویان موثق هستند.

۴ـ۲. وثاقت صدوری

بسیاری از بزرگان، سند نقل‌شده را پذیرفته‌اند و در بررسی سندی ملاحظه شد که با توجه به وثاقت راویان، سند مورد تأیید و معتبر است اما اگر هم پذیرفته نشود، بازهم نمی‌توان حدیث را کنار گذاشت، زیرا عبارات والا و معارف فوق‌العادهٔ حدیث و دلالت‌های آن گواهی می‌دهد که کلام از جانب معصوم صادر شده است.

متن و محتوای حدیث شریف کساء از دو جهت می‌تواند وثاقت آن را اثبات کند.

۴ـ۲ـ۱. عدم مخالفت و تعارض حدیث با آیات و روایات

مهم‌ترین دلیلی که می‌توان جهت رد اشکالات واردشده بر این حدیث مطرح کرد، آن است که نه‌تنها هیچ‌یک از بندها و عبارات محتوای آن با هیچ آیه و روایتی در تعارض نیست، بلکه آیات و روایات بسیاری در تأیید محتوای شریفش وجود دارد.[۱۷]

۴ـ۲ـ۲. دارا بودن معارف عمیق معرفتی، سیاسی، فقهی، اجتماعی، تربیتی

یکی از دلایلی که در تأیید وجود حدیث کساء مطرح است، دارا بودن محتوای عمیق آن است[۱۸] که می‌توان به آموزه‌های معرفتی، سیاسی، فقهی، اجتماعی و تربیتی آن اشاره کرد.

10.22052/HADITH.2021.242020.0

جایگاه اهل بیت علیهم‌السلام، مقام ایشان، برخی ویژگی‌های ایشان مانند عصمت، واسطهٔ استجاب الدعوه بودن، اهل بیت نبوت بودن از جمله آموزه‌های معرفتی حدیث، اهمیت نقش مادر در خانواده، چگونگی برقراری انواع ارتباطات کلامی و غیرکلامی در خانواده از جمله آموزه‌های تربیتی، استحباب ابتداء سلام، استحباب سؤال و تحقیق، وجوب اطاعت از پدر نیز برخی از آموزه‌های فقهی آن است. بنابراین معارف والای حدیث بیان از صدور آن از معصوم دارد؛ همچنان که ابن ابی‌الحدید دربارهٔ خطبهٔ شقشقیه می‌نویسد: این خطبه گواه بر صدور آن از جانب امیرمؤمنان علی علیه‌السلام است.(نک: ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج۱، ص۲۰۵)

۴ـ۳. مؤیدات وثاقت صدور

در جهت وثاقت صدور حدیث کساء می‌توان مؤیداتی را نیز بیان کرد.

۴ـ۳ـ۱. وجود نقل‌های متعدد از حدیث کساء در منابع فریقین

همان طور که مطرح شد حدیث کساء با نقل‌های متعددی، از طرق مختلف بیان شده است. در جدول زیر به اختلاف‌ها و شباهت‌های این نقل‌ها اشاره می‌شود:

شباهت‌ها	تفاوت‌ها
۱. در نقل‌های منسوب به حدیث کساء پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله برای حضرت زهرا علیهاالسلام و حضرت علی، امام حسن و امام حسین علیهم‌السلام دعا کرده است.	مضمون دعاهایی که پیامبر در حق اصحاب کساء فرموده، با هم متفاوت است.
۲. در تمام نقل‌هایی که کساء و مانند آن در آن ذکر شده، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله پس از آنکه اهل بیت علیهم‌السلام را با کساء جدا می‌فرماید، دعا می‌کند.	به‌جای واژهٔ کساء، از واژگانی مانند ثوب، عباء، خمیصه، مرط و شمله استفاده شده است و اوصافی مانند خیبری، فدکی، سوداء، قطوانیه، مرحل و... دارد.
۳. در اکثر روایات حضرت جبرئیل، ششمین اصحاب کساء معرفی شده است.	در برخی روایات به‌جای ام سلمه، از دیگر زنان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله مانند صفیه و زینب نام برده شده است.
۴. در تمام روایاتی که ام سلمه اجازهٔ ورود گرفته، به او اجازه داده نشده است.[۱۹]	نحوهٔ نشستن اصحاب کساء کنار پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله در روایات مختلف ذکر شده است.
۵. در بیشتر روایات، واقعه در خانهٔ ام سلمه رخ داده است.	در برخی روایات آیهٔ تطهیر بعد از دعای پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و برخی قبل از دعای حضرت رسول و برخی هم زمان با یکدیگر بیان شده است.

۴ـ۳ـ۲. وجود نسخه هایی دیگر از حدیث کساء

یکی از مؤیداتی که می‌توان در صدور حدیث کساء مطرح نمود، وجود نسخه‌های دیگری از حدیث کساء است، برخی از این نسخه‌ها عبارتند از:

10.22052/HADITH.2021.242020.0

۴ـ۳ـ۲ـ۱. غرر الاخبار و درر الآثار

کتاب مزبور نوشتهٔ شیخ حسن ابن الحسن دیلمی از علمای قرن هشتم است. این کتاب اولین مصدری است که فرازهـایی از حـدیث کسـاء در آن ذکـر شـده[۲۰] و طبـق بیـان آقابزرگ تهرانی دربارهٔ حدیث کساء موجود در این کتاب، نسخه‌های متعـددی از غـرر وجود داشته که در یکی از آن‌ها حدیث کساء اختلاف بسـیار کمـی بـا حـدیث کسـاء موجود در کتاب منتخب طریحی داشته و به دست ما نرسیده است.(آقـابزرگ تهرانـی، ۱۴۰۸ق، ج۱۶، ص۳۶)

۴ـ۳ـ۲ـ۲. کتاب المناقب اثر علوی دمشقی حنفی

دومین مصدری که حدیث کساء در آن وجود دارد، کتاب *المناقب* نوشتهٔ علامه ابومحمـد حسین بن محمد بن علوی دمشقی از خاندان نقبای شام است. آیت‌الله مرعشی نجفی در *شرح احقاق الحق* بیان می‌کند که حدیث کساء را به خط ایشـان در کتـاب *المناقـب* کـه متعلق به تاریخ ۹۸۷ق بوده و از صفیهٔ بنت شبیهٔ به نقل از عایشه روایـت شـده، مشـاهده کرده است.[۲۱] صاحب *الموسوعة الکبری عن فاطمة الزهراء* علیها السلام نیز این کتـاب را یکـی از مصادر حدیث کساء ذکر می‌کند.(نک: انصاری زنجانی، ۱۴۲۸ق، ج۱۹، ص۳۷۴)

۴ـ۳ـ۲ـ۳. نسخهٔ خطی(۱۰۳۳ق)

نسخه‌ای خطی با عنوان *حدیث کساء و ترجمهٔ آن* در کتابخانهٔ آیت‌الله مرعشی نجفی کـه تاریخ کتابت آن قرن دهـم(۱۰۳۳ق) اسـت(نـک: درایتـی، ۱۳۹۱ش، ج۱۲، ص۸۰۹) بـه شمارهٔ ۸۹۵۴ وجود دارد که حدیث کساء را به‌طور کامل نقل کـرده و نـیم قـرن قبـل از کتاب منتخب طریحی است.

۴ـ۳ـ۲ـ۴. نسخهٔ المنتخب فی جمع المراثی و الخطب طریحی

این کتاب تألیف شیخ فخرالدین طریحی از دیگر کتاب‌هایی است که حدیث کساء در آن ذکر شده است.[۲۲] صاحب این اثر نویسندهٔ *مجمع البحرین* و از بزرگان قـرن دهـم اسـت. برخی این کتاب را به‌عنوان کتاب حدیثی قبول ندارند و آن را از خصایص کتاب طریحی می‌دانند.[۲۳]

۴ـ۳ـ۲ـ۵. نهج المحجة فی فضائل الائمه اثر احسائی

چهارمین مصدری که حدیث کساء در آن آمده، کتاب *نهج المحجة فی فضـائل الائمـة و*

10.22052/HADITH.2021.242020.0

اثبات حقهم و غصب غیرهم و بدع الغاصبین المبتدعین، اثر علی بن نقی احسائی متعلق به قرن دوازدهم است که در ابتدای حدیث چنین آورده: «و روی حدیث الکساء من طرقنا مبسوطا مشتملا علی فضل شیعة آل محمد»(نک: آقابزرگ تهرانی، ۱۴۰۸ق، ج۲۴، ص۴۲۴) از این سخن برمی‌آید که احسائی به طرق و اسناد متعددی از حدیث کساء دسترسی داشته است.

۴ـ۳ـ۲ـ۶. نسخهٔ خطی التحفة الکسائیه اثر بافقی

شیخ حسین بن محمد بن علی بن عبدالغفور بن غلام علی بافقی یزدی حائری مشهور به «شیخ کسائی»، متوفای ۱۳۱۰ق، در نسخهٔ خطی با عنوان *التحفة الکسائیه*، حدیث کساء را از کتاب منتخب *طریحی* نقل کرده است. ایشان پس از حمد و ثنای الهی ابتدا حدیث کساء را آورده، سپس به بسیاری از فضایل و مناقب و مصائب ایشان اشاره کرده است. (همان ج۳، ص۴۶۳)

علاوه بر این موارد با توجه به *احادیث من بلغ* (برقی، ۱۳۷۱، ج۱، ص۲۵؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج۱، ص۸۱) نیز می‌توان این حدیث شریف را توثیق نمود.

۴ـ۳ـ۲. توجه علما و بزرگان به حدیث کساء

یکی از دلایلی که در پذیرشِ حدیث در اصول فقه، هنگام ضعف سندیِ آن مطرح می‌شود، عمل فقها و شهرت حدیث است که این ضعف را جبران می‌کند.(نائینی، ۱۳۵۲ش، ج۲، ص۱۰۰؛ مشکینی اردبیلی، ۱۳۷۴ش، ص۱۵۵) حدیث کساء نیز می‌تواند مشمول این قاعده قرار بگیرد، بنابراین بازخورد بزرگان و نوع مواجههٔ علما و بزرگان در خصوص حدیث کساء بیانگر اهمیت حدیث مزبور نزد ایشان است.

۴ـ۳ـ۲ـ۱. اهتمام ایشان به برگزاری مجالس حدیث کساء و قرائت مداوم آن

با توجه به اینکه بسیاری از بزرگان ما به خواندن آن توصیه کرده(نک: موحد ابطحی، ۱۳۹۰ش، ص۹۵ـ۱۰۶ و ۲۶۸ـ۲۹۰؛ تلافی داریانی، ۱۳۹۸ش) و خود نیز همواره در عمل از آن استفاده نموده و مجالسی از آن در خانه‌هایشان برگزار می‌کنند، این حدیث شریف مورد توجه قرار می‌گیرد.(برای نمونه نک: حدیث شریف کساء از منظر آیت‌الله بهجت قدس سره، سایت مرکز تنظیم و نشر آثار آیت‌الله بهجت، https:// bahjat.ir) حتی برخی به دلیل مجرب بودن و فراوانی آثار مترتب بر آن،(نک: موحد ابطحی، ۱۳۹۰ش،

10.22052/HADITH.2021.242020.0

ص۱۰۹ـ۱۷۸؛ فردوسی، ۱۳۹۵ش) حدیث را مستغنی از سند دانسته‌اند.(نک: تبریزی، ۱۳۸۸ش، ص۱۶۹)

۴ـ۳ـ۲ـ۲. اهتمام علما به ترجمه حدیث کساء و نشر آن

سیرهٔ آیات عظام و علما نشان از علاقه و توجه ویژهٔ ایشان به حدیث کساء است؛ از جمله ایشان می‌توان ملا فتح‌الله متخلص به حکیم وفایی شوشتری(م ۱۱۶۶ش) (سجادی، ۱۳۹۰ش، ص۱۹ـ۳۰)، جعفر شرف‌الدین(م ۱۲۰۲ش)(همان، ص۷۴ـ۹۵)، سید ابراهیم محمدی متخلص به رجا شوشتری(م ۱۲۵۰ش)(همان، ص۳۵ـ۴۶)، سید عدنان غریفی(غریفی، ۱۳۹۳ش، ص۱۸ـ۳۰)، السید هاشم بن السید محسن اللعیبی الموسوی(م ۱۳۰۹) و مهدی عبدالکریم جزی برخورداری گزی اصفهانی(جزی برخورداری گزی اصفهانی، ۱۳۲۴، ص۱۴۴ـ۱۵۰) است. در این میان رجائی زفره‌ای علاوه بر به نظم درآوردن حدیث کساء نقل‌شده از حضرت فاطمه زهرا علیها السلام در قالب‌های گوناگون، حدیث کساء نقل‌های دیگر را نیز در قالب‌های مختلف به نظم درآورده است.(نک: رجائی زفره‌ای، ۱۳۴۱، ص۱۳ـ۱۵)

دربارهٔ نشر این حدیث نیز نکاتی مطرح می‌شود:

۱. آرزوی مرعشی نجفی بود که حدیث کساء را در کتاب *عوالم* به‌صورت چاپ‌شده ببیند.(موحد ابطحی، ۱۳۹۰ش، ص۴۹) سند دست‌نوشتهٔ بافقی یزدی دست مرعشی نجفی بوده و ایشان از محمد صدوقی شهید محراب می‌خواهد که از نسخهٔ *عوالم* سند حدیث کساء و متن آن را برایشان بنویسد. وقتی این دو نوشته را با هم مقابله می‌کند می‌بیند حرف‌به‌حرف مانند یکدیگرند و هیچ تفاوتی با هم ندارند(موحد ابطحی، ۱۳۹۰ش، ص۵۶) و آن نسخهٔ سندی *عوالم العلوم* با عنوان «سند حدیث کساء» توسط حاج ملا علی آقا در تبریز چاپ می‌شود.(مرعشی نجفی، ۱۳۵۶ق)

۲. سید محمدباقر موحد ابطحی با تلاش فراوان، نسخهٔ خطی *عوالم العلوم* را که در کتابخانهٔ دانشگاه تهران نگهداری می‌شده، به چاپ می‌رساند.(موحد ابطحی، ۱۳۹۰ش، ص۵۵)

۳. محمدتقی بافقی یزدی(م ۱۲۹۲ق) پس از استنساخ حدیث کساء از نسخهٔ خطی *عوالم العلوم* در مقدمهٔ آن از شیعیان درخواست می‌کند که این حدیث و کتاب *عوالم* را

10.22052/HADITH.2021.242020.0

به طبع برسانند.(همان، ص۵۵)

۴. پس از قرن دوازدهم علمایی که دربارهٔ سیرهٔ حضرت صدیقه طاهره علیهاالسلام کتاب نوشته‌اند، حدیث کساء و حتی اشعار منظوم آن را نیز در کتبشان ضمیمه کرده‌اند.

۴ـ۳ـ۲ـ۳. پاسخ‌گویی به شبهات وارد بر حدیث کساء

سیرهٔ علما و بزرگان بیانگر آن است که ایشان همواره از حدیث شریف کساء دفاع می‌نمودند و هنگام ایجاد شبهه بر این حدیث ایشان همیشه در صحنه حاضر و پاسخ‌گو بودند. آیت‌الله بهجت در پاسخ به شبهاتی که دربارهٔ سند این روایت مطرح می‌شد مطالب روشنی بیان می‌کردند. برای نمونه ایشان معتقد بود کسانی که اهل تعقل و درایت باشند و با دقت به این حدیث بنگرند صحت این روایت را درمی‌یابند و دیگر نیازی به سند آن ندارند.(نک: حدیث شریف کساء از منظر آیت‌الله بهجت، سایت مرکز تنظیم و نشر آثار آیت‌الله بهجت، https://bahjat.ir) همچنین ناراحتی آیت‌الله تبریزی از حذف حدیث کساء در برخی چاپ‌های *مفاتیح الجنان* و شمردن حدیث کساء از مسلمات بین مؤمنان و آن را از مصادیق «وابتغوا الیه الوسیلة» دانستن از موارد پاسخ‌گویی به شبهات وارده است.(نک: تبریزی، ۱۳۸۸ش، ص ۱۶۰ـ۱۶۲)

۵. نتیجه‌گیری

حدیث کساء از مهم‌ترین مصادر شیعیان و اهل سنت در فضیلت اهل بیت علیهم‌السلام است که از طرق مختلفی نقل شده است. یکی از نقل‌های آن از جناب جابر بن عبدالله انصاری از حضرت فاطمه زهرا علیهاالسلام است. این حدیث شریف همواره مأمن و پناهگاه شیعیان بوده است؛ با توجه به بررسی انجام‌شده، حدیث کساء از منظر سندی قابل پذیرش است؛ همچنین به‌دلیل دارا بودن معارف والای تربیتی، سیاسی، معرفتی و عدم تعارض حدیث با قرآن و روایات از منظر محتوا نیز قابل تأیید است. از جمله مؤیدات صدور حدیث کساء از معصوم نیز می‌توان به وجود نقل‌های متعدد از حدیث کساء در منابع متعدد، توجه علما و بزرگان به آن و وجود نسخه‌هایی دیگر اشاره کرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. علامه عسکری در این کتاب احادیث کساء را جمع‌آوری کرده است و در آخر مبحث خویش اشاره‌ای نیز به حدیث کساء نقل‌شده از حضرت زهرا علیهاالسلام دارد. از منظر وی، سند و متن حدیث کساء

10.22052/HADITH.2021.242020.0

نقل‌شده از حضرت زهرا علیها السلام با احادیثی که از فریقین استخراج نموده متفاوت است، لذا این حدیث را خبر واحد دانسته و آن را کنار می‌گذارد.

۲. استخراج روایات از نرم‌افزارهای *جامع الاحادیث*، *کتابخانهٔ احادیث فریقین* و *مکتبهٔ اهل البیت* علیهم السلام صورت گرفته است؛ برای جست‌وجو نیز از واژگانی چون «تطهیراً»، «کساء»، و واژگان مترادف «کساء» مانند «عباء»، «مرط»، «خمیصة» و ... استفاده شده است.

۳. در برخی کتب، استفاده از یک یا چند واژه از آیهٔ تطهیر یا مضامین آن مانند طهارة، مطهرین و... در وصف اهل بیت علیهم السلام جزئی از این آمار قرار گرفته است(نک: موحد ابطحی، ۱۴۰۴ق، ج۱) اما در این پژوهش فقط روایاتی مدنظر هستند که واژگان آیهٔ تطهیر در آن‌ها به کار رفته باشد.

۴. شایان ذکر است که احادیث شبیه هم که دارای طرق و راویان مختلف است، در شمارش حساب نشده است، همچنین چینش براساس قرن و در دو دسته شیعه و اهل سنت بیان شده است. جدول و دسته بندی روایات را می‌توان بر اساس راویان نیز تنظیم نمود؛ برای نمونه کتاب *الموسوعة الامامة فی نصوص اهل السنة*(مرعشی نجفی، ۱۴۲۷ق، ص۷۲ـ۱۷۴) با توجه به نام راویان اهل سنت احادیث کساء را آورده است.

۵. «... مِرْطٌ مُرَحَّلٌ مِنْ شَعْرٍ أَسْوَدَ»(حسکانی، ۱۴۱۱ق، ج۲، ص۵۶)، «کِسَاءٌ خَیبَرِی.»(حلی، ۱۹۸۲م، ص۲۲۹)

۶. «... حتی دخلوا علی رسول الله ص فأقعدهما [و أقعدهما] فی حجره و [جلس] علی عن یمینه و جلست فاطمة عن یساره...»(کوفی، ۱۴۱۰ق، ص۳۳۵)؛ «... فجلس علی بین یدیه و جلس الحسن و الحسین عن یمینه و شماله و أجلس فاطمة خلفه ...»(همان، ص۳۳۴) «عَلِیاً وَ فَاطِمَةَ وَ حَسَناً، وَ حُسَیناً، فَجَعَلَ حَسَناً عَنْ یمِینِهِ وَ حُسَیناً عَنْ یسَارِهِ وَ عَلِیاً وَ فَاطِمَةَ تُجَاهَهُمْ ثُمَّ غَشَّاهُمْ بِکِسَاءٍ خَیبَرِی.»(حسکانی، ۱۴۱۱ق، ج۲، ص۵۳)

۷. مکان‌هایی مانند خانهٔ ام سلمه(نک: مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۳۵، ص۲۲۸)؛ خانهٔ حضرت زهرا علیها السلام(نک: ابن أبی‌شیبه، ۱۴۲۹ق، ج۶، ص۳۷۰) و «روایت جابر بن عبدالله انصاری»(بحرانی، ۱۴۱۳ق، ج۱۱، ص۹۳۳)؛ خانهٔ صفیه(نک: نیشابوری، بی‌تا، ج۳، ص۱۴۸)؛ خانهٔ زینب.(نک: حسکانی، ۱۴۱۱ق، ج۲، ص۵۳)

۸. «آنچه باعث شد واثله سعادت حضور در خانهٔ حضرت فاطمه و در جمع اصحاب کساء را پیدا کند این بود که وی مدت سه سال افتخار خدمتگزاری خاندان رسالت را داشت.»(مهدی‌پور، ۱۳۸۹، ص۸۶)

۹. این مطلب توسط موحد ابطحی، محقق کتاب نوشته شده است.

۱۰. این عبارات چکیده‌ای از ملحقات آیت‌الله مرعشی در پاورقی این کتاب است.

۱۱. این نسخهٔ خطی، با عنوان «سرور المؤمنین» ترجمهٔ کتاب *عوالم العلوم* است.

10.22052/HADITH.2021.242020.0

۱۲. حاشیهٔ دوم که توسط محققان مؤسسهٔ امام مهدی علیه‌السلام نوشته شده است.

۱۳. «لم تُعلم سنة وفاة ابن حمزة، لکنّه کان حیاً فی سنة ستین و خمس‌مائة و هی سنة تألیفه *ثاقب المناقب*.»(سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۶، ص۲۸۴)

۱۴. «اعتمدنا فی تحدید ذلک علی روایة له عن بعض أصحابه، ذکرت فیها قضیة الامام الهادی علیه‌السلام مع المتوکل العباسی، وقد قتل المتوکل سنة(۲۴۷ ه). انظر *الکافی*: ج۷ـ کتاب الایمان و النذور، باب النوادر، الحدیث ۲۱.»(سبحانی، ۱۴۱۸ق، ج۳، ص۵۵)

۱۵. برخی چنین بیان کردند که با دقت در نسخهٔ *عوالم العلوم* می‌توان دریافت کاتب کلمهٔ «عن» را به‌صورت خاصی می‌نویسد و این کلمه قبل از «ابی‌بصیر» وجود ندارد، ولی در این پژوهش این مطلب یافت نشد.

۱۶. در صورتی که مراد از «قاسم بن یحیی کوفی» ابی‌بصیر نباشد، این شخصیت در موسوعات رجالی، با مشخصه دو عنوان دارد: یحیی بن ابی‌القاسم ابوبصیر اسدی(نجاشی، ۱۴۰۷ق، ص۴۴۱) و لیث بن البختری المرادی(طوسی، ۱۴۲۷ق، ص۱۴۴) که کنیهٔ هر دو ابی‌بصیر است؛ ولی چون هر دو توثیق شدند فرقی ندارد.

۱۷. «القول فیما ترویه المتهمون والمضعفون. وإن کان هناک ما یعضد روایتهم ویدل علی صحتها وجب العمل به. وإن لم یکن هناک ما یشهد لروایتهم بالصحّة وجب التوقف فی أخبارهم.»(طوسی، ۱۳۷۶ش، ج۱، ص۱۵۱)

۱۸. نک: شروح حدیث کساء مانند مؤید، ۱۳۸۳ش؛ حسینی شیرازی، ۱۴۲۸ق؛ ارزیده، ۱۳۹۸ش.

۱۹. در برخی نقل‌ها از زبان ام سلمه آمده است: بعد از آنکه دعای پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله دربارهٔ پسر عمویش علی و فرزندان او تمام شد، حضرت مرا داخل کساء کرد: «فَأَدْخَلَنِی فِی الْکِسَاءِ بَعْدَ مَا مَضَی دُعَاؤُهُ لِابْنِ عَمِّهِ وَ ابْنَیهِ وَ ابْنَتِهِ فَاطِمَةَ»(کوفی، ۱۴۱۰، ص۳۳۵؛ حسکانی، ۱۴۱۱، ج۲، ص۱۱۲) که طبق تبیین آیت الله جوادی، «این جمله نشان می‌دهد: رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله خواسته است با در نظر گرفتن موقعیت و شخصیت ام سلمه، عنایتی در حقّ او کند تا از او دلجویی شده باشد.»(جوادی آملی، ۱۳۸۸، ص۳۵۹)

۲۰. حتّی أنّهم ذکروا لمّا دخلوا تحت الکساء قال سبحانه و تعالی للملائکة: «یا ملائکتی و سکّان سماواتی، ما خلقت سماء مبنیة، و لا أرض مدحیة، و لا قمر یسری، و لا فلک یجری، الا لأجل الخمسة الذین تحت الکساء. «فقال جبرئیل علیه‌السلام: یا إلهی و سیدی و مولای، و من تحت الکساء؟ فقال جلّ جلاله: «فاطمة و أبوها و بعلها و بنوها. فقال: یا ربّ، أ تأذن لی أن أنزل إلیهم و أبشّرهم و أکون معهم؟ فقال: «نعم» فنزل، و قال: السلام علیکم یا حبیبی یا محمد، أ تأذن لی أن أکون معکم فأکون سادسکم؟ فقال: «نعم، قد أذنت لک» فقال: یا حبیبی یا محمد، ربّک یقرئک السلام و یخصّک بالتحیة و الاکرام و

10.22052/HADITH.2021.242020.0

یقول: «و عزّتی و جلالی و علوی و ارتفاعی، ما خلقت سماء مبنیة، و لا أرضا مدحیة، و لا شمسا، و لا قمرا، و لا نجما، و لا جنّة، و لا نارا الا لأجلکم.»(دیلمی، ۱۴۲۷ق، ص۲۹۸ و ۲۹۹)

۲۱. «... کذا الحسین العلوی الدمشقی الحنفی من اسرة نقباء الشام و قد رأیته بخطه.»(قاضی شوشتری، ۱۴۰۹ق، ج۲، ص۵۵۷) «... "و منهم" العلامة المحدث ابو محمد الحسین بن محمد بن احمد العلوی الدمشقی من اسرة نقباء الشام فی کتاب "المناقب" رأیت بخطه الشریف روایة حدیث الکساء و قد انهی سنده الی صفیة بنت شیبة و هی عن عائشة و کان تاریخ الکتاب سنة ۹۷۸.»(همان، ج۲، ص۵۲۳)

۲۲. از منظر صاحب *عروة الوثقی* این خبر هر چند مرسل است، از جمله اخبار کثیره در خصوص آیهٔ تطهیر است و ضعف آن مضر نیست.(یزدی، ۱۳۹۱ش، ج۲، ص۴۴۴)

۲۳. «حدیث معروف به حدیث شریف کساء که در زمان ما شایع است، به این کیفیت در کتب معتبرهٔ معروفه و اصول حدیث و مجامع متقنهٔ محدثین دیده نشده و می‌توان گفت از خصایص کتاب منتخب است.»(قمی، ۱۴۲۲ق، ج۱، ص۸۲). البته گفتهٔ محدث قمی، قبل از دیدن کتاب *عوالم العلوم* است؛ ایشان پس از دیدن *عوالم*، نظرشان دربارهٔ حدیث کساء تعدیل می‌شود و الحاق حدیث کساء به *مفاتیح* نیز در زمان محدث قمی صورت می‌گیرد.(نک: اشعری، ۱۳۹۲ش، ص۱۷ـ۲۸؛ سلمان‌پور، ۱۳۹۱ش، ص۴۷ـ۵۸)

منابع

۱. *قرآن کریم*.

۲. آقابزرگ تهرانی، محمدمحسن، *الذریعة إلی تصانیف الشیعه*، قم: اسماعیلیان، ۱۴۰۸ق.

۳. ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبةالله، *شرح نهج البلاغة لابن أبی الحدید*، تحقیق و تصحیح محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: مکتبة آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ق.

۴. ابن ابی‌حاتم، عبدالرحمن بن محمد، *تفسیر القرآن العظیم*، تحقیق اسعد محمد الطیب، عربستان سعودی: مکتبة النزار مصطفی الباز، ۱۴۱۹ق.

۵. ابن ابی‌زینب، محمد بن ابراهیم، *الغیبة للنعمانی*، علی‌اکبر غفاری، تهران: صدوق، ۱۳۹۷ق.

۶. ابن ابی‌شبیه، ابوبکر عبدالله بن محمد بن ابراهیم، *مصنف فی الاحادیث و الآثار ابن أبی‌شبیه*، تصحیح سعیدمحمد لحام، بیروت: دار الفکر، ۱۴۲۹ق.

۷. ابن‌اثیر، عزالدین بن الاثیر ابوالحسن علی بن محمد الجزری، *أسد الغابة فی معرفة الصحابة*، بیروت: دار الفکر، ۱۴۰۹ق.

۸. ابن‌بابویه، علی بن حسین، *الامامة و التبصرة من الحیرة*، تحقیق/ تصحیح مدرسهٔ امام مهدی(ع)، قم: مدرسة الامام المهدی(عج)، ۱۴۰۴ق.

۹. ابن‌بابویه، محمد بن علی، *الخصال*، علی‌اکبر غفاری، قم: جامعهٔ مدرسین حوزهٔ علمیهٔ قم،

10.22052/HADITH.2021.242020.0

۱۳۶۲ش.

۱۰. ـــــــ ، *علل الشرائع*، قم: کتاب‌فروشی داوری، ۱۳۸۵ش.

۱۱. ـــــــ ، *معانی الاخبار*، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۳ق.

۱۲. ـــــــ ، *عیون أخبار الرضا*ﷺ، تحقیق/ تصحیح مهدی لاجوردی، تهران: جهان، ۱۳۷۸ق.

۱۳. ـــــــ ، *کمال الدین و تمام النعمة*، چ۲، تهران: اسلامیه، ۱۳۹۵ق.

۱۴. ـــــــ ، *الامالی*، چ۵، بیروت: اعلمی، ۱۴۰۰ق.

۱۵. ـــــــ ، *کتاب من لا یحضره الفقیه*، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ق.

۱۶. ابن‌بطریق، یحیی بن حسن، *عمدة عیون صحاح الاخبار فی مناقب إمام الابرار*، قم: جماعة المدرسین قم، مؤسسة النشر الاسلامی، ۱۴۰۷ق.

۱۷. ابن‌حنبل، احمد بن محمد، *مسند الامام احمد بن حنبل*، بیروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۶ق.

۱۸. ابن‌حیون، نعمان بن محمد مغربی، *دعائم الاسلام و ذکر الحلال و الحرام و القضایا و الاحکام*، چ۲، قم: مؤسسة آل البیتﷺ ۱۳۸۵ق.

۱۹. ابن‌درید، محمد بن حسن، *جمهرة اللغة*، بیروت: دار العلم للملایین، ۱۹۸۸م.

۲۰. ابن‌شاذان قمی، ابوالفضل شاذان بن جبرئیل، *الفضائل*، چ۲، قم: رضی، ۱۳۶۳ش.

۲۱. ابن‌شعبه حرانی، حسن بن علی، *تحف العقول عن آل الرسول*ﷺ، چ۲، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۴ق.

۲۲. ابن‌طاووس، علی بن موسی، *جمال الاسبوع بکمال العمل المشروع*، قم: دار الرضی، ۱۳۳۰ق.

۲۳. ـــــــ ، *إقبال الاعمال*، چ۲، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۹ق.

۲۴. ـــــــ ، *الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف*، قم: خیام، ۱۴۰۰ق.

۲۵. ـــــــ ، *سعد السعود للنفوس منضود*، قم: دار الذخائر، بی‌تا.

۲۶. ابن‌عاشور، محمد بن طاهر، *التحریر و التنویر*، بی‌جا: بی‌نا، بی‌تا.

۲۷. ابن‌عساکر، ابوالقاسم علی بن حسن بن هبةالله شافعی دمشقی، *تاریخ مدینة دمشق*، بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۵ق.

۲۸. ابن‌عقده کوفی، احمد بن محمد، *فضائل أمیرالمؤمنین*ﷺ، قم: دلیل ما، ۱۴۲۴ق.

۲۹. ابن‌قولویه، جعفر بن محمد، *کامل الزیارات*، نجف: دار المرتضویه، ۱۳۵۶ش.

۳۰. ابن‌کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمرو، *تفسیر القرآن العظیم*، تحقیق محمدحسین شمس‌الدین، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۹ق.

۳۱. ابن‌مشهدی، محمد بن جعفر، *المزار الکبیر*، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۹ق.

۳۲. ارزیده، محمدعلی، *حدیث شریف کساء آینه معرفت و تربیت*، تهران: شفیعی، ۱۳۹۸ش.

10.22052/HADITH.2021.242020.0

۳۳. اربلی، علی بن عیسی، *کشف الغمة فی معرفة الائمة*، تبریز: بنی‌هاشمی، ۱۳۸۱ق.

۳۴. استرآبادی، علی، *تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة*، قم: مؤسسة النشر الاسلامی، ۱۴۰۹ق.

۳۵. اشراقی، شهاب‌الدین و فاضل لنکرانی، محمد، *اهل بیت یا چهره‌های درخشان در آیهٔ تطهیر*، بی‌جا: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۹ش.

۳۶. اشعری، محمد جواد، *فاطمه محور حدیث کساء*، تهران: فؤاد، ۱۳۹۲ش.

۳۷. اصفهانی، محمدحسین کمپانی، *القواعد الفقهیة و الاجتهاد و التقلید،نهایة الدرایة فی شرح الکفایة*، قم: کتاب‌فروشی سیدالشهداء، ۱۳۷۴ق.

۳۸. افندی اصفهانی، میرزا عبدالله، *تعلیقة أمل الامل*، قم: کتابخانهٔ آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۱۰ق.

۳۹. امین، سید محسن، *أعیان الشیعه*، بیروت: دار التعارف للمطبوعات، ۱۴۰۶ق.

۴۰. انصاری زنجانی خوئینی، اسماعیل، *الموسوعة الکبری عن فاطمة الزهراء*، قم: دلیل ما، ۱۴۲۸ق.

۴۱. بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، *البرهان فی تفسیر القرآن*، قم: مؤسسة بعثة، ۱۳۷۴ش.

۴۲. ـــــــ، *الانصاف فی النصّ علی الائمة الاثنی عشر*علیهم‌السلام، ترجمهٔ رسولی محلاتی، چ۲، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸ق.

۴۳. ـــــــ، *مدینة معاجز الائمة الاثنی عشر*علیهم‌السلام، قم: مؤسسة المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۳ق.

۴۴. بحرانی اصفهانی، عبد الله بن نورالله، *عوالم العلوم والمعارف و الاحوال من الآیات و الاخبار و الاقوال، مستدرک حضرت زهرا تا امام جواد*علیه‌السلام، قم: مؤسسة الامام المهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه، ۱۴۱۳ق.

۴۵. برزگر، مهدی، «ملاک پذیرش خبر و تأملی بر دیدگاه آیت‌الله خویی»، فصلنامه *فقه*، شمارهٔ ۶۸، ۱۳۹۰ش، ص۹۶ـ۱۲۷.

۴۶. برقی، احمد بن محمد بن خالد، *رجال البرقی ـ الطبقات*، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۳ق.

۴۷. ـــــــ، *المحاسن*، قم: دار الکتب الاسلامیه، چ۲، تهران، ۱۳۷۱ق.

۴۸. بهارزاده، پروین و آبادی، فاطمه، «دراسة النقدیة فی صحة حدیث الکساء المشهور فی ضوء منهج تحلیل المحتوی»، فصلنامهٔ *آفاق الحضارة الاسلامیه*، دورهٔ ۲۲، شمارهٔ ۱، ۱۳۹۸، ص۲۷ـ۵۶.

۴۹. بهبهانی، محمدباقر بن محمد اکمل، *الاجتهاد و التقلید(الفوائد الحائریه)*، قم: مجمع الفکر الاسلامی، ۱۴۱۵ق.

۵۰. تبریزی، میرزا جواد، *نصایح؛ درس‌های برگرفته از زی طلبگی و آداب تعلیم و تعلم آیت العظمی میرزا جواد تبریزی*، گردآورنده: دار الصدیقة الشهیدة، قم: دار الصدیقة الشهیدة، ۱۳۸۸ش.

۵۱. ترمذی، محمد بن عیسی، *الجامع الصحیح و هو سنن الترمذی*، قاهره: دار الحدیث، ۱۴۱۹ق.

۵۲. تلافی داریانی، علی‌اکبر، *بررسی جامع حدیث کسا و پاسخ شبهات*، تهران، یاس‌نگار، ۱۳۹۷ش.

10.22052/HADITH.2021.242020.0

۵۳. جزی برخورداری گزی اصفهانی، ملامهدی عبدالکریم، *تذکرة القبور*، اصفهان: بی‌نا، ۱۳۲۴ش.
۵۴. جعفریان، رسول و توحیدی‌نیا، روح‌الله، «بازخوانی دیدگاه‌ها و مناقشات در باب روایت شیخ طریحی(م ۱۰۸۷ق) و حدیث کساء»، *علوم حدیث*، سال بیست‌ودوم، شمارۀ ۸۶، ۱۳۹۶ش.
۵۵. جمعی از بزرگان، *تأریخ الفقه و تطوراته(المنتخب)*، بی‌جا: بی‌نا، بی‌تا.
۵۶. جوادی آملی، عبدالله، *شمیم ولایت*، تحقیق سید محمود صادقی، چ۵، قم: اسراء، ۱۳۸۸ش.
۵۷. حر عاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعه*، قم: مؤسسة آل البیت ﷺ، ۱۴۰۹ق.
۵۸. ـــــــ ، *هدایة الامة إلی أحکام الائمة* ﷺ، مشهد، آستانة الرضویة المقدسه، مجمع البحوث الاسلامیه، ۱۴۱۴ق.
۵۹. ـــــــ ، *إثبات الهداة بالنصوص و المعجزات*، بیروت: اعلمی، ۱۴۲۵ق.
۶۰. ـــــــ ، *أمل الامل*، بغداد: مکتبة الاندلس، ۱۳۸۵ق.
۶۱. حسکانی، عبیدالله بن عبدالله، *شواهد التنزیل لقواعد التفضیل*، *تهران:* مجمع إحیاء الثقافة الاسلامیه، ۱۴۱۱ق.
۶۲. حسنی جبل کندی، عین‌الله، *شرح حدیث کساء*، بی‌جا: میرفتاح، ۱۳۹۰ش.
۶۳. حسینی سیستانی، سید علی، *قاعدة لا ضرر و لا ضرار*، قم: مکتب آیت‌الله العظمی سید سیستانی، ۱۴۱۴ق.
۶۴. حسینی شیرازی، سید محمد، *من فقه الزهراء* ﷺ، قم: رشید، ۱۴۲۸ق.
۶۵. ـــــــ ، *أجوبة المسائل العلویه*، بیروت: مرکز الرسول الاعظم ﷺ، ۱۴۲۴ق.
۶۶. حلّی، حسن بن علی بن داود، *رجال ابن داود*، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۳ق.
۶۷. حلی، حسن بن یوسف، *نهج الحق و کشف الصدق*، بیروت: دار الکتاب اللبنانی، ۱۹۸۲م.
۶۸. ـــــــ ، *کشف الیقین فی فضائل أمیرالمؤمنین* ﷺ تهران: وزارت ارشاد، ۱۴۱۱ق.
۶۹. حلّی، محقق، نجم‌الدین، جعفر بن حسن، *المعتبر فی شرح المختصر*، قم: مؤسسۀ سیدالشهدا ﷺ، ۱۴۰۷ق.
۷۰. حلی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، *رجال العلامة الحلی ـ خلاصة الاقوال فی معرفة أحوال الرجال*، منشورات المطبعة الحیدریه، چ۲، نجف: عراق، ۱۳۸۱ق.
۷۱. الحلو، سید محمد علی، *مشاهدات الملأ الأعلی: البیت الفاطمی تحت الکساء شرح حدیث الکساء الیمانی*، نجف: مرکز الامام الحسن ﷺ للدراسات التخصصیه، ۱۴۳۶ق.
۷۲. خزاز رازی، علی بن محمد، *کفایة الاثر فی النصّ علی الائمة الاثنی عشر*، قم: بیدار، ۱۴۰۱ق.
۷۳. خویی، سید ابوالقاسم، *معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرواة*، بی‌جا: بی‌نا، بی‌تا.
۷۴. درایتی، مصطفی، *فهرستگان نسخه‌های خطی ایران*، تهران: سازمان اسناد و کتابخانۀ ملی جمهوری

10.22052/HADITH.2021.242020.0

اسلامی ایران، ۱۳۹۱ش.

۷۵. دیلمی، حسن بن محمد، *أعلام الدین فی صفات المؤمنین*، قم: مؤسسة آل البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۸ق.

۷۶. ــــــ ، *إرشاد القلوب إلی الصواب*، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ق.

۷۷. ــــــ ، *غرر الاخبار و درر الآثار فی مناقب أبی الائمة الاطهار* علیهم‌السلام، قم: دلیل ما، ۱۴۲۷ق.

۷۸. ربانی بیرجندی، محمدحسن، «وثوق صدوری و وثوق سندی و دیدگاه‌ها»، فصلنامه *فقه*، شمارهٔ ۱۹ و ۲۰، ۱۳۷۸ش، ص۱۴۵ـ۲۰۷.

۷۹. رجائی زفره‌ای، محمدعلی، *گلچین رجاء زفره‌ای با سعی و کوشش محمدحسن رجا زفره‌ای*، اصفهان: چاپخانهٔ ربانی، بی‌تا.

۸۰. زمخشری، محمود، *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل*، چ۳، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۷ق.

۸۱. سبحانی، جعفر، *موسوعة طبقات الفقهاء*، قم: مؤسسهٔ امام صادق علیه‌السلام ۱۴۱۸ق.

۸۲. سجادی، عیسی، *حدیث شریف کساء و شاعران شوشتر؛ به گویش‌های فارسی عربی شوشتری*، اهواز: معتبر، ۱۳۹۰ش.

۸۳. سلمان‌پور، محمدمهدی، *پژوهشی در حدیث شریف کساء*، بی‌جا: بهبهانی، ۱۳۹۱ش.

۸۴. سیوطی، جلال‌الدین، *الدر المنثور فی تفسیر المأثور*، قم: کتابخانهٔ آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ق.

۸۵. شرف‌الدین موسوی، سید عبدالحسین، *الکلمة الغراء فی تفضیل الزهراء* علیهاالسلام *و عقیلة الوحی*، قم: روح الامین، ۱۴۲۶ق.

۸۶. شهید اول، محمد بن مکی، *المزار*، قم: مدرسهٔ امام مهدی علیه‌السلام، ۱۴۱۰ق.

۸۷. شیبانی، محمد بن حسن، *نهج البیان عن کشف معانی القرآن*، تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی، ۱۴۱۳ق.

۸۸. صالحی نجف‌آبادی، نعمت‌الله، *یک فضیلت بزرگ برای پنج تن آل عبا* علیهم‌السلام*: شرحی دربارهٔ حدیث کساء و نزول آیهٔ تطهیر در شأن اهل بیت عصمت و طهارت* علیهم‌السلام، تهران: سودمند، ۱۳۹۰ش.

۸۹. طباطبایی، سید محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، چ۵، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ق.

۹۰. طبرانی، حافظ ابی‌القاسم سلیمان بن احمد، *المعجم الاوسط*، بی‌جا: دار الحرمین، ۱۴۱۵ق.

۹۱. ــــــ ، *المعجم الکبیر*، بی‌جا: دار إحیاء التراث العربی، بی‌تا.

۹۲. طبرسی، احمد بن علی، *الاحتجاج علی أهل اللجاج*، مشهد: مرتضی، ۱۴۰۳ق.

۹۳. طبرسی، حسن بن فضل، *مکارم الاخلاق*، چ۴، قم: شریف رضی، ۱۴۱۲ق.

۹۴. طبرسی، فضل بن حسن، *إعلام الوری بأعلام الهدی*، چ۳، تهران: اسلامیه، ۱۳۹۰ق.

۹۵. ــــــ ، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران: ناصرخسرو، ۱۳۷۲ق.

10.22052/HADITH.2021.242020.0

۹۶. طبری آملی کبیر، محمد بن جریر بن رستم، *المسترشد فی إمامة علی بن أبی‌طالب* علیه السلام، قم: کوشانپور، ۱۴۱۵ق.

۹۷. طبری آملی، عمادالدین ابی‌جعفر محمد بن ابی‌القاسم، *بشارة المصطفی لشیعة المرتضی*، چ۲، نجف: المکتبة الحیدریه، ۱۳۸۳ق.

۹۸. طبری، محب‌الدین، *ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی*، قاهره: مکتبة القدسی، ۱۳۵۶ق.

۹۹. طوسی، ابو جعفر، محمد بن حسن، *رجال الشیخ الطوسی ـ الابواب*، چ۳، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۲۷ق.

۱۰۰. طوسی، ابوجعفر، محمد بن حسن، *الفهرست*، نجف: المکتبة الرضویه، بی‌تا.

۱۰۱. ــــــ ، *الامالی*، قم: دار الثقافه، ۱۴۱۴ق.

۱۰۲. ــــــ ، *تهذیب الاحکام*، چ۴، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.

۱۰۳. ــــــ ، *العدة فی أصول الفقه(عدة الاصول)*، قم: بی‌نا، ۱۳۷۶ش.

۱۰۴. ــــــ ، *مصباح المتهجد و سلاح المتعبد*، بیروت: مؤسسة فقه الشیعه، ۱۴۱۱ق.

۱۰۵. ــــــ ، *التبیان فی تفسیر القرآن*، بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی‌تا.

۱۰۶. طیب، سید عبدالحسین، *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*، چ۲، تهران: اسلام، ۱۳۷۸ش.

۱۰۷. عالم نقوی، اسد، *انوار حدیث کساء*، قم: طاووس بهشت، ۱۳۷۹ش.

۱۰۸. عروسی حویزی، عبد علی بن جمعه، *تفسیر نور الثقلین*، چ۴، قم: اسماعیلیان، ۱۴۱۵ق.

۱۰۹. عیاشی، محمد بن مسعود، *تفسیر العیاشی*، تهران: مطبعة العلمیه، ۱۳۸۰ق.

۱۱۰. غریفی، سید عدنان، *نظم حدیث کساء*، قم: باقیات، ۱۳۹۳ش.

۱۱۱. فتال نیشابوری، محمد بن احمد، *روضة الواعظین و بصیرة المتعظین*، قم: انتشارات رضی، ۱۳۷۵ش.

۱۱۲. فخرالدین رازی، ابوعبدالله محمد بن عمر، *مفاتیح الغیب*، چ۳، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.

۱۱۳. فراهیدی، خلیل بن احمد، *العین*، چ۲، قم: نشر هجرت، ۱۴۰۹ق.

۱۱۴. فردوسی، حسین، *داستان هایی عجیب و واقعی از توسل به حدیث کساء؛ اکسیر حل مشکلات*، قم: آوای منجی، ۱۳۹۵ش.

۱۱۵. فضل‌الله، سید محمدحسین، *تفسیر من وحی القرآن*، چ۲، بیروت: دار الملام للطباعة والنشر، ۱۴۱۹ق.

۱۱۶. فیض‌پور، علی‌اصغر، *التحقیق حول سند حدیث الکساء*، قم: علامه بحرانی، ۱۳۹۰ش.

۱۱۷. قاضی شوشتری، نورالله مرعشی، *احقاق الحق و ازهاق الباطل*، مقدمه و تعلیقات آیت‌الله مرعشی

10.22052/HADITH.2021.242020.0

نجفی، قم: مکتبة آیت‌الله المرعشی النجفی، ۱۴۰۹ق.

۱۱۸. قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبة‌الله، *الخرائج و الجرائح*، قم: مؤسسهٔ امام مهدی علیه‌السلام، ۱۴۰۹ق.

۱۱۹. قمی، علی بن ابراهیم، *تفسیر القمی*، چ۳، قم: دار الکتاب، ۱۴۰۴ق.

۱۲۰. قمی، عباس، *الفواید الرضویة فی احوال علماء المذهب الجعفریه*، چ۲، قم: جامعهٔ مدرسین (مؤسسه نشر اسلامی)، ۱۳۸۵ش.

۱۲۱. ـــــ، *الکنی و الالقاب*، چ۲، قم: جامعهٔ مدرسین(مؤسسه نشر اسلامی)، ۱۴۲۹ق.

۱۲۲. ـــــ، *منتهی الامال فی تواریخ النبی و الآل علیهم‌السلام*، چ۵، قم: جامعهٔ مدرسین مؤسسة النشر الاسلامی، ۱۴۲۲ق.

۱۲۳. کراجکی، محمد بن علی، *کنز الفوائد*، قم: دار الذخائر، ۱۴۱۰ق.

۱۲۴. کشّی، ابو عمرو، محمد بن عمر بن عبدالعزیز، *رجال الکشی ـ اختیار معرفة الرجال*، مشهد: مؤسسهٔ نشر دانشگاه مشهد، ۱۴۹۰ق.

۱۲۵. کفعمی، ابراهیم بن علی عاملی، *المصباح(جنة الامان الواقیه)*، قم: دار الرضی(زاهدی)، ۱۴۰۵ق.

۱۲۶. کوفی، فرات بن ابراهیم، *تفسیر فرات کوفی*، تهران: مؤسسة الطبع و النشر فی وزارة الارشاد الاسلامی، ۱۴۱۰ق.

۱۲۷. کفعمی، ابراهیم بن علی عاملی، *البلد الامین و الدرع الحصین*، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۸ق.

۱۲۸. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، *الکافی*، چ۴، بی‌جا: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.

۱۲۹. مازندرانی، ابن‌شهرآشوب، رشیدالدین محمد بن علی، *معالم العلماء فی فهرست کتب الشیعة و أسماء المصنفین قدیما و حدیثا*، عراق: منشورات المطبعة الحیدریه، ۱۳۸۰ق.

۱۳۰. ـــــ، *مناقب آل أبی‌طالب علیهم‌السلام*، قم: علامه، ۱۳۷۹ق.

۱۳۱. ـــــ، *معالم العلماء فی فهرست کتب الشیعة و أسماء المصنفین قدیما و حدیثا*، عراق: منشورات المطبعة الحیدریة، ۱۳۸۰ق.

۱۳۲. مازندرانی، محمد بن اسماعیل حائری، *منتهی المقال فی أحوال الرجال*، قم: مؤسسة آل البیت علیهم‌السلام، ۱۴۱۶ق.

۱۳۳. مجلسی، محمدباقر، *بحار الانوار الجامعة لدرر أخبار الائمة الاطهار*، چ۲، بیروت: دار إحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

۱۳۴. محمدی ری‌شهری، محمد، *پژوهشی دربارهٔ حدیث کساء*، قم: دار الحدیث، ۱۳۸۴ش.

۱۳۵. مرزبانی، محمد بن عمران و اوجبی، علی، *مناجات الهیات حضرت أمیر علیه‌السلام و ما نزل من القرآن فی علی علیه‌السلام*، تهران: وزارت ارشاد، ۱۳۷۸ش.

10.22052/HADITH.2021.242020.0

۱۳۶. مرعشی نجفی، شهاب الدین، *سند حدیث کساء*، تبریز، ۱۳۵۶ق.
۱۳۷. ـــــ ، *الموسوعة الامامة فی نصوص اهل السنة*، قم: مکتبة آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۲۷ق.
۱۳۸. مسلم بن حجاج، *صحیح مسلم*، قاهره: دار الحدیث، ۱۴۱۲ق.
۱۳۹. مشکینی اردبیلی، علی، *اصطلاحات الاصول و معظم أبحاثها*، چ۶، قم: بی‌نا، ۱۳۷۴ش.
۱۴۰. مصطفوی، حسن، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، تهران: بنگاه نشر و کتاب، ۱۳۶۰ش.
۱۴۱. مفید، محمد بن محمد، *الاختصاص*، قم: المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید، ۱۴۱۳ق[الف].
۱۴۲. ـــــ ، *الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد*، قم: کنگرهٔ شیخ مفید، ۱۴۱۳ق[ب].
۱۴۳. ـــــ ، *الأمالی*، قم: کنگرهٔ شیخ مفید، ۱۴۱۳ق[ج].
۱۴۴. ـــــ ، *المزار*، قم: کنگرهٔ شیخ مفید، ۱۴۱۳ق[د].
۱۴۵. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ش.
۱۴۶. مهدی‌پور، علی‌اکبر، *سند حدیث شریف کساء*، قم: بی‌نا، ۱۳۷۱ش.
۱۴۷. ـــــ ، *حدیث ثقلین با دو قرائت*، قم: انتشارات رسالت، ۱۳۸۹ش.
۱۴۸. موحد ابطحی اصفهانی، علی، *حدیث کساء و آثار شگفت*، قم: حبل المتین، ۱۳۹۰ش.
۱۴۹. ـــــ ، *آیة التطهیر فی احادیث الفریقین*، بی‌جا: علی الموحد الابطحی، ۱۴۰۴ق.
۱۵۰. موسوی غریفی، محیی‌الدین، *آیة التطهیر فی خمسة اهل الکساء*، بی‌جا: بی‌نا، ۱۳۷۷ق.
۱۵۱. مؤید، علی حیدر، *فی رحاب حدیث الکساء*، قم: جلال‌الدین، ۱۴۲۵ق.
۱۵۲. نائینی، محمدحسین، *أجود التقریرات*، قم: بی‌نا، ۱۳۵۲ش.
۱۵۳. نجاشی، ابوالحسن، احمد بن علی، *رجال النجاشی ـ فهرست أسماء مصنفی الشیعه*، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۷ق.
۱۵۴. نجفی رازی، جواد، بی‌جا: علمی. نسخهٔ چاپی سنگی موجود در کتابخانهٔ آیت‌الله بروجردی)، ۱۳۲۰ق.
۱۵۵. نسائی، احمد بن علی، *السنن الکبری*، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۱ق.
۱۵۶. نوری، حسین بن محمد تقی، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، قم: مؤسسة آل البیت علیهم السلام، ۱۴۰۸ق.
۱۵۷. نمازی شاهرودی، علی، *مستدرکات علم رجال*، تهران: شفق، ۱۴۱۲ق.
۱۵۸. نیشابوری، الحاکم، *المستدرک*، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
۱۵۹. نیشابوری، نظام‌الدین حسن بن محمد، *غرائب القرآن و رغائب الفرقان*، تحقیق: شیخ زکریا عمیرات، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۶ق.
۱۶۰. هلالی، سلیم بن قیس، *کتاب سلیم بن قیس الهلالی*، قم: الهادی، ۱۴۰۵ق.

۱۶۱. همدانی، آقا رضا بن محمد هادی، مصباح الفقیه، قم: مؤسسة الجعفریة لاحیاء التراث و مؤسسة النشر الاسلامی، ۱۴۱۶ق.

۱۶۲. هیثمی، ابن‌حجر، *مجمع الزوائد و منبع الفوائد*، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۸ق.

۱۶۳. واحدی، علی بن احمد، *اسباب النزول القرآن*، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۱ق.

۱۶۴. ورام بن أبی فراس، مسعود بن عیسی، *مجموعه ورام*، قم: مکتبه فقیه، ۱۴۱۰ق.

۱۶۵. ویسی، فیض‌الله، انوار السماویه شرحی جامع بر حدیث شریف کساء، قم، طوبای محبت، ۱۳۹۵ش.

۱۶۶. یزدی، سید محمدکاظم، محقق میرداماد و دیگران، *سؤال و جواب: استفتائات و آراء فقیه کبیر حاج سید محمد کاظم یزدی صاحب عروة الوثقی*، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۹۶ش.